

MAGYARORSZÁGI
NÉMET NYELVJÁRÁSOK

A M. TUD. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

PETZ GEDEON

LEV. TAG.

---

5. FÜZET.

A
NICZKYFALVAI NÉMET NYELVJÁRÁS
HANGTANA

IRTA

DE KRÄUTER FERENCZ

A BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF-COLLEGIUM TAGJA.

Ára 1 korona.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1907.

Magyarországi Német Nyelvjárások.

A M. Tud. Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából

szerkeszti PETZ GEDEON lev. tag.

A M. T. Akadémia I. (nyelv- és széptudományi osztálya) 1903 jún. 8-án tartott ülésében hozott határozatával kívánatosnak mondotta, hogy — magyar nyelvjárásainknak régóta folyamatban levő tudományos ismertetése mellett — a hazai nem-magyar nyelvjárások tudományos feldolgozására irányuló tervszerű, rendszeres munkásság is induljon meg s az e végből szükséges intézkedések megtételével az osztály kebelében fennálló nyelvtudományi bizottságot bízta meg. E bizottság javaslata alapján az osztály mindenekelőtt a hazai német és szláv nyelvjárások tudományos feldolgozását és ismertetését határozta el és egy-egy sorozatnak megindítását mondotta ki, melyben az illető nyelvjárásokra vonatkozó tanulmányok meg fognak jelenni; a M. T. Akadémiának 1904 január 25-én tartott összes ülése pedig megszavazta az e vállalat megindítására szükséges költségeket.

Midőn e határozatok értelmében a *Magyarországi Német Nyelvjárások* cz. sorozatot megindítjuk, azt hiszszük, hogy ezzel szolgálatot teszünk nemcsak az általános nyelvtudomány ügyének, hanem a magyar nyelvészetnek is, a melynek művelését Akadémiánk mindig egyik legelső feladatának és kötelességének ismerte. Hogy csak egyet említsünk: a magyar nyelv kölcsönszavaira vonatkozó kutatásnak okvetetlenül szüksége van a hazánk területén élő nem magyar nyelvjárások szókincsének pontos és hiteles ismeretére. Tanulmányaink erre nézve megbízható anyagot kívánnak nyújtani, a minthogy viszont lehetőleg ügyet fognak vetni az illető nyelvjárásoknak a magyarból került elemeire is. Ekkép e tanulmányokkal is élő akarjuk mozdítani ama tudományos törekvéseket, melyek hazánk lakossága történetének és szellemi életének, nyelvének és szokásainak részletes felkutatására irányulnak, és hozzá akarunk járulni ama fontos feladat megoldásához, melyet Akadémiánk alapszabályai tűznek elénk: *a hazának minden tekintetben való megismertetéséhez.*

A *Magyarországi Német Nyelvjárások* sorozatából eddig a következő füzetek jelentek meg:

1. Dr. Gedeon Alajos: *Az alsó-meczenzéli német nyelvjárás hangtana.* 1905. 78 l. Ára 1 kor. 50 fill.
2. Lindenschmidt Mihály: *A verbászi német nyelvjárás alaktana.* 1905. 38. l. Ára 90 fill.
3. Gréb Gyula: *A szepesi felföld német nyelvjárása.* 1906. 92 l. Ára 1 kor. 80 fill.
4. Hajnal Márton: *Az isztiméri német nyelvjárás hangtana.* 1906. 64 l. Ára 1 kor. 20 fill.
5. Dr. Kräuter Ferencz: *A niczkyalvai német nyelvjárás hangtana.* 1907. 52 l. Ára 1 kor.

A vállalat feladatairól l. részletesebben *Akadémiai Értesítő* 1905. évf. 472. l.

A
NICZKYFALVAI NÉMET NYELVJÁRÁS
HANGTANA

IRTA

DR. KRÄUTER FERENCZ

A BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF-COLLEGIUM TAGJA.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1907.

ATMÁRÓKNA POZYTIÓKNAI ÉS TÖRTELEI ÉRTELME

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A niczkyfalvai német nyelvjárás hangtana.

BEVEZETÉS.*)

Niczkyfalva község, melynek nyelvjárásáról a következőkben szó lesz, Temesmegye közepe táján van, Buziásfürdőtől mintegy 10 km.-nyire délkeletre. A püspöki «Schematismus» és a régebbi helységnévtárak a falu neve mellé rendesen azt a megjegyzést teszik, hogy «*olim Kutas*». Csakugyan volt a falu mai területétől északra egy Kutas nevű magyar falu, de Niczkyfalva nem ebből fejlődött: Kutasnak és magyar lakosainak nyoma sem igen volt már 1784-ben, a mikor II. József 200 lakóházat építtetett a mai Niczkyfalva területén 194, nagyobbára német bevándorló család számára. Ugyanebben az évben alapították a szomszédos Bakóvár községet is 144 lakóházzal: lakosai, úgy látszik, ugyanabból a bevándorló csoportból teltek, a mely Niczkyfalvát elfoglalta; a két község nyelve ma is alig különbözik egymástól.

Niczkyfalva régi anyakönyveiben meg van jelölve a lakosok szülőhelye, tehát eredeti hazájuk megállapításánál nyelvüknél pon-

*) Irodalom: *Schmidt Henrik*: A verbászi német nyelvjárás. E. Ph. K. XXIII. 806. — *Schwicker J. H.*: Geschichte der Deutschen in Ungarn und Siebenbürgen 1881. — *Szentkláray*: 100 év Délmagyarország történetéből 1879. — *Braune*: Zur Kenntniss des Fränkischen PBB. I. 1. — *Heimburger O.*: Grammatiche Darstellung der Mundart des Dorfes Ottenheim. Lautlehre PBB. XIII. 211. — *Dr. Philipp Keiper*: Französische Familiennamen in der Pfalz. Kaiserslautern 1891. — *Kräuter J. F.*: Über die Prosodie der nhd. Mitalauter, PBB. II. 561. — *Primus Lessiak*: Mundart von Pernegg in Kärnten, PBB. XXVIII. 1903. — *H. Paul*: Vocaldehnung und Vocalverkürzung im Neuhochdeutschen. PBB. IX. 101. — *Karl Roos*: Die Fremdwörter in den elsässischen Mundarten. Strassburg 1903. — *Josef Schatz*: Die Mundart von Imst. Strassburg 1897. — *Winteler*: Die Kerenzer Mundart in ihren Grundzügen dargestellt. Leipzig 1876.

tosabb adatokra is támaszkodhatunk. Bár ezek a följegyzések igen általánosak, a bevándoroltaknak csak szülőországáról szólnak legtöbb esetben, az említett községek egy része pedig ma már vagy épen nem, vagy más név alatt létezik, — meg lehet állapítani belőlük a következőket: A község 1784—87-ig alakult; első lakosai azokból a német családokból teltek, a kik II. József telepítési pátensének ígéreteire csoportosan vándoroltak hazánk délvidékére.

Mivel a vándorlókhoz útközben is igen sokan csatlakoztak, a leteleplőknek első csoportja sem volt egységes nyelvű, egy vidékről való. A mint azonban a halotti anyakönyvek mutatják, ebben az első csoportban túlnyomó többségben voltak Elsass és Lotharingia északi részéből jött családok.

Említve vannak: Geselingen, Sargemünd, Rohrbach, Kahlhausen, Freiburg, Mettingen, Sct-Louis községek, a melyek Metztől délkeletre, Strassburgtól északnyugatra vannak; Hillesheim és Heubach a mai Hessen területén. Egyes családok jöttek még Luxemburgból, Trier és Mainz vidékéről, továbbá Székesfehérvárról és a Bánságnak előbb alakult német falvaiból.

Ez utóbbiak azonban a nyelvjárásra valami nagy befolyással nem igen lehettek, mert együttvéve is kisebbségben voltak az elsass-lotharingiaiakkal szemben; néhány évi együttlét után ezeknek a nyelve lett általánossá.

Mellékesen említem, hogy a gyerekek, mikor gólyát látnak, ma is énekelnek egy verset, a melynek második sora így hangzik: *Flie über Weiler.* (Fliege über Weiler.) (L. szövegmutatvány 47. l.) Winteler Kerenz nyelvjárásáról szóló értekezésének végén közli ennek a versnek egy variánsát, a melyben Wallenstadt és Weesen vannak említve, de megjegyzi, hogy rendszeren valamely közeli falunak a neve szerepel az említett sorban. Igen valószínű tehát, hogy az idézett verssor az Elsass déli részén levő két Weiler nevű község valamelyikére vonatkozik. (Az egyik Than, a másik Altkirch mellett van.)

1785-ben néhány magyar családot telepítettek Niczkyfalvára és Bakóvárra, de ezek teljesen elnémetesedtek, csak egy-két családnév maradt még róluk: Kis (N.-án), Balog, Palota (Bakóvárott). Ezután mintegy 35 éven keresztül szünetelt a telepítés; legalább nagyobb csoportokat nem telepítettek. Valamivel 1822.

előtt telepedtek le nagyobb számmal Morvaországból jött németek, a minék a halottak anyakönyvében van nyoma, mert az ujonnan érkezettek, a kik a mocsaras, egészségtelen vidékhez nem voltak hozzászokva, egymásután elragadta — a láz. Mivel az 1822-ben elhaltak között vannak 2 éves gyermekek is, a kik még Morvaországban születtek, a morvaországiak letelepedése 1820—22-ben történhetett. Nagyrészt Wesely, Schönau, Neudorf, Dubitška, Ratibor és Ostrau morvaországi községekből jöttek.

A mi Bakóvárt illeti, itt a lakosság már kezdetől fogva keveredettebb volt, ámbár itt is többségben voltak mindig az elsass-lotharingiaiak. Az anyakönyvekben Elsass és Lotharingia mellett Csehország és Luxemburg szerepel gyakrabban.

Ma Niczkyfalva és Bakóvár nyelvjárásai egészen egységesek. Van ugyan különbség (pl. az öregek és az ifjak nyelve között), de ez nem a 100 év előtti különbségeknek felel meg, hanem annak a következménye, hogy az újabb nemzedék nyelvére az iskola révén az irodalmi nyelv, a katonáskodás révén pedig a városi (különösen a temesvári) német nyelv nagy hatással van, úgy hogy idegenek előtt, vagy összejöveteleken igyekeznek *«heriš»* («úriasan», azaz irodalmi nyelven) kifejezni magukat. Az utóbbi években több család a szomszédos Temes-Doboz, Kádár, Balázsfalva, Végvár községekbe telepedett le, továbbá egy nem rég alakult telepés faluba, Gizellafalvára. Többen vannak már közöttük, a kik magyarul és románul beszélnek. A falu lakosainak száma az 1906. év végén 2227.

A nyelvjárás hangjai.

1. §. Idegenek nyelvjárásunkat általában kellemes hangzásúnak találják. Nincs olyan hangja, a melynek articulatioja feltűnően eltérne az irod. német hangjainak nálunk Magyarországon szokásos articulatiójától. A szomszédos oláh községek lakosai rendszeren a hosszú magánhangzók ejtésén akadnak meg és azzal csúfolódnak (v. ö. 3. §.); ezen azonban nincs mit csodálkozni, mert a román nyelv a hosszú és rövid hangok közötti különbséget nem ismeri. A nőknél a beszéd üteme élénkebb, a zenei hangsúly is változatosabb, mint a férfiaknál.

I. Magánhangzók.

A nyelvjárás magánhangzói: *a, ā; e, ē; ɛ, ē; i, ī; o, ō; u, ū*, végül az *ə* hang.

2. §. *a*. A szájüreg hátsó részében és közömbös ajakarticulációval képezett hang; a Sweet-Storm-féle tabellába nem lehet beosztani; legközelebb van a Sievers által *v*²-vel jelölt hanghoz (low-back-wide), pl. *vas, fatr, halə* (was, Vater, halten).

3. §. *ā*. A nyelvet *e* hang ejtésekor valamivel hátrább húzzuk, mint a rövid *a*-nál; a nyelvizmok megfeszülvén, a nyelv a lágy íny alatt kidomborodik; a szájszélek kissé összehúzódnak, a minék következtében az ajkak kissé gömbölyítettek. Többtagú szavakban ez az articulatio megmarad mindaddig, a míg a szájrészek a következő hangnak megfelelő állást nem foglalják el. Nem úgy azonban az egytagúakban. A nyelvjárás ugyanis egy hangban is kifejezésre juttatja a zenei és dinamikai hangsúlynak azon változásait, a melyek különben két vagy több hangra esnek, s *e* változásoknak megfelelően ugyanazon hangon belül is változik az articulatio. Ha pl. a *vās* (was) kérdőnévmást bosszankodva, kedvetlenül mondják ki, először low back narrow rounded *a* hangot articulálnak, de utána a megfeszített nyelvizmok engednek, a nyelv kissé előre csúszik s az ajkagömbölyítés is csökken. A mint az izmok feszültsége megszűnik, a rezonáló üreg falai is meglazulnak, a miáltal a hang csengése tompább lesz. (V. ö. Sievers 253. §.) Az izmok megfeszülését és meglazulását tisztán érezhetjük, ha egy ilyen hangot articulálunk a szájban, a nélkül azonban, hogy lehelletet bocsátanánk ki a gégen keresztül.

Hogy a narrow-wide ejtés váltakozása csakugyan a hangsúlyváltozással függ össze, kitűnik abból, hogy megfordított sorrendben követik egymást, ha a hangsúly emelkedik, illetőleg erősbül.

Ha pl. a *jō* (ja) szót ejtjük emelkedő hangsúlylyal (tehát feleletképen egy naiv kérdésre olyan hangsúlyozással, a milyen a «persze» szóban van) az *o* hang először széles ejtésű, azután szűkül meg. Az articulatióknak változását ugyanazon hangon belül különösen nőknél lehet megfigyelni. Ezeket a szavakat: *hās, lāf, khāf, vās* (Hase, laufe, kaufe, was) szavakat néha úgy ejtik, hogy

a nyelv az $\bar{a}$ után egészen az ∂ -nek megfelelő helyzetig csúszik előre úgy, hogy az említett szavak $\bar{a}$ hangjai majdnem $\bar{a}\partial$ diphthongusoknak hangzanak, tehát: $l\bar{a}\partial f$, $kh\bar{a}\partial f$ stb.

Sőt előfordul, hogy ugyanabban a hangban narrow-wide-narrow, tehát három különböző articulatio követi egymást. Ezt csak gyermekeknél figyeltem a durczásan kiejtett $n\bar{e}$ és $j\bar{o}$ (nein, ja) szavakban. A hangsúly körülbelül úgy váltakozik bennük, mint a «nem te hát!» szavakban, ha feleletként mondják egy ilyenféle kérdésre: «hát nem én kapom?» A $n\bar{e}$ és $j\bar{o}$ szavakat ilyenkor két hangsúlylyal (zweigipflig) ejtik; a hangsúlyos részei az $\bar{e}$, $\bar{o}$ hangoknak szűk ejtésűek, a két hangsúlyos rész között széles az ejtés úgy, hogy az $\bar{e}$ hang hasonlít egy triphthongushoz: $n\bar{e}\partial\bar{e}$. A zenei és dinamikus hangsúly jelölésével:

$$\begin{array}{c} \diagdown \quad \diagup \\ \frac{1}{n\bar{e}} \partial \frac{2}{\bar{e}} \end{array}$$

(A tört vonal a zenei hangsúly menetét jelöli, az 1 az erősebb, 2 a gyöngébb dinamikai hangsúlyt.)

4. §. $\bar{e}$. (A következőkben e -vel jelölve.) Széles ejtésű elülső nyelvállással képzett hang, a mely hasonlít a magyar $\bar{e}$ hanghoz; pl. a *peřar* kölesönszóban ejtett e valamivel magasabb nyelvállással ejtetik, mint a magyar bętyár szóé.

5. §. e . Megfelel a magyar ember szó első szótagbeli e -jének, tehát alsó állású, széles ejtésű hang. Csak r előtt fordul elő; viszont r előtt más e , mint nyilt nem állhat. Pl. *eřzra*, *verf*, *eřteksl* (ärgern, werfe, Eidechse).

6. §. $\bar{e}$. (A következőkben $\bar{e}$ -vel jelölve.) Az e -től csak időtartamban és abban különbözik, hogy az articuláló szervek izmai megfeszülnek, a szájszélek kissé szétnyílnak. Pl. *ēnar* (einer), *khēviř* (Käfig), *lēva* (leben). Egytagú szavakban a széles és szűk ejtés épen úgy váltakozik, mint $\bar{a}$ -nál.

$\bar{e}$. Az e -hez épen úgy viszonylik, mint $\bar{a}$ az a -hoz.

7. §. i . Teljesen azonos a magyar i vel. Pl. *řiř*, *ti* (die), *khivl* (Kübel).

8. §. $\bar{i}$. Az előbbitől abban különbözik, hogy szűk ejtésű. Egytagú szavakban ennél vehetni észre legjobban a szűk és széles

ejtés váltakozását, mert a nyelvnek vékony rétege articulál, a mely a szűk ejtés után könnyen besüppedhet az alsó szájüregbe. Pl. *vu kēst tan hīn?* (*hīn*) = wo gehst denn hin?

9. §. *o*. Back-mid-wide-rounded. Pl. *tort, ovə, holə* = dort, oben, holen.

10. §. *ō*. Szűkejtésű; az ajakgömbölyítés kissé erősebb, mint az *o*-nál, de nem olyan erős, mint a magyar *ó*-nál, úgy hogy a magyar pór szó *ó*-ja valamivel zártabb, mint a nyj. *pōra* (Bohrer) szaváé.

11. §. *u*. High-back-wide-rounded. Az ajakgömbölyítés itt is gyengébb, mint a magyar *u*-nál. Pl. *plum, ksuy, unə* (Blume, gesungen, unten).

12. §. *ū*. A nyelv egész tömege az articulálási hely alatt van, azért szűk ejtés után következő széles ejtés esetén nem süppedhet le annyira, mint *i*-, *e*-nél s a kettő között a különbség nem olyan feltűnő.

13. §. *ə*. Rendszeren hangsúlytalan szótagokban fordul elő és kfn. és irod. *e*-nek felel meg, de néha az *o* hangoknak is, pl. *pokəva* (Vukova község neve). A nyelv hegye az alsó fogsor mögött van, a háta valamivel hátrább húzódik, mint az *e*-nél; az izomműködés az egész szájüregben és a hangszalagoknál is enged (mormoló hang). Az inyvitorla gyengébben zárja el az orrüreget, mint más hangzóknál, úgy hogy a *lēə* (legen) szó ejtésénél az orrnyílások alá tartott tükrön vízpárák mutatkoznak. (V. ö. Jespersen 119. l.) Az angol *here* szó utolsó hangja megközelíti a *vīə* (wiegen) szó *ə* hangját.

Diphthongusok.

14. §. *āi*. Ritkán fordul elő, rendszeren *ǰ* előtt. Az *i* átmeneti hang (glide, v. ö. Sievers 161. l.) *a* és *i* között. Pl. *āǰl, vāǰl, klāǰl, āi*. (Eichel, weich, gleich, Ei.)

15. §. *ei* és *au* összeesnek az irod. német *ei* és *au* hangjaival. Pl. *mei, tei, leiə, haus* (mein, dein, liegen, Haus).

Az *āə, ēə, īə, ōə, ūə* hangkapcsolatok nem diphthongusok, úgy hogy a *lēə* (legen) szó pl. kéttagú.

16. §. Jellemző az egész magánhangzó rendszerre, hogy a nyelv- és ajakarticulatio egyértelműen működik a rezonáló üreg tágítására, illetőleg szűkítésére. Tehát a mikor a nyelv hátrahúzódván, a szájüreget a fogsortól visszafelé tágítja, az ajkak kigömbölyödnek és a fogsor mögött levő üreget a fogsor előtt is megnyújtják (Winteler). Minél előbbre jön már most a nyelv, vagyis minél kisebbre szorítja a rezonáló üreget a fogsorok mögött, annál kisebb lesz a fogsorok előtt való folytatása is ennek az üregnek az ajakgömbölyítés csökkenése folytán, míg a szűkejtésű *i*-nél, a hol minimális a rezonáló üreg, még egy kissé szét is feszülnek az ajkak. Innen van, hogy a labialis *i*, *e* hangok (*ü*, *ö*), a melyeknél az ajkak és a nyelv a rezonáló üreg tágításának szempontjából ellentétesen működnek (a mennyiben a nyelv szűkíti, az ajkak tágítják a rezonáló üreget), nyelvjárásunkban nincsenek meg.

A következőkben a magánhangzók történeti fejlődését adom a kfn.-ből kiindulva, még pedig egyelőre csak a minőségi változásokat; a mennyiségi változásokról külön fejezetben lesz szó.

Hangsúlyos magánhangzók történeti fejlődése.

17. §. *Kfn. a.*

1. *a*: *Akr*, *axt*, *našt* (Ast), *khal'ý*, *khalp*, *khap* (Kappe), *tsavlə* (kfn. zabelen, úfn. zappeln), *hant* (Hand), *šalə* (schallen), *šaml* (kfn. schamel), *alt* stb.

2. *ā*: *krānə* (kfn. kran, krane = csap és száлка a halban), *āriž* (kfn. arc), *ārəm* (arm, Arm), *švārt* (kfn. swarte), *khārt*, *mānə*, *mālə* (kfn. maln, malen-ből = örölni; a kfn. mālən (festeni)-ből > mōlə), *khāđər* (Kater), *mū* (kfn. mage) = mák stb.

3. *e*: *eš*, *vešə*, *theš* (Asche, waschen, Tasche) szavakban Behaghel szerint az *š* umlautoló hatása alatt. A frank nyelvjárásokban az umlaut általában gyakoribb, mint a többiekben, nemcsak *s*, hanem más hangok előtt is előfordul. Már a kfn.-ben egymás mellett vannak: *schate* és *schete*, *raffen* és *reffen*, *scharen* és *scheren*. Az első kettőnek kettős alak felel meg N.-án is: *šatə* — *šetə*, *rafə* — *refə*; az utolsónak csak *e*-s alakja van meg: *šerə*. (V. ö. Heimburger: PBB. XIII. 220, a hol az ottenheimi nyelvjárásból említi a *satə* és *šetə* alakokat.)

4. *u*: *khulénŕ* (Kalender) szóban valószínűleg *o*-n keresztül a hangsúlytalanság folytán.

18. §. Kfn. *á*.

1. *ō*. *Mōlā* (kfn. målen = festen), *prōdā* (bråten), *jōmŕ*, *jōmŕā* (kfn. jámer, jámeren), *jōr* (jår), *krō*, *plō* (kfn. grå, blå, úfn. grau, blau), *ōdŕ* (kfn. åder), *tōdāpōr* (Totenbahre), *ōs* (kfn. ås), *jō* (kfn. jā), *sōmā* (kfn. såme).

2. *o*. Csak igen ritkán: *omets* (kfn. åmeize), *kloftŕ* (kfn. klåfter).

3. *u*. Hangsúlytalan szótagban a *wā* szóból: *wū*, *anŕštŕwū* (*wā*, anderswå).

4. *æ*. Hangsúlytalan szótagokban, erről később lesz szó. (Pl. *prēsām*, *krumæt* < kfn. brosam, grunmåt.)

Végül megmaradt az *ā* (és *a*) az irod. nyelvből vett kölcsön-szavakban: *krāf*, *špitāl*, *kwāl*, *vŕtaxt* (> Verdacht), *papst* stb.

19. §. Kfn. *e* hangok (*ê*, *æ*; *é*, *ë*, *ä*).

A kfn.-nek háromféle rövid és kétféle hosszú *e* hangja van, a melyeknek zártsága vagy nyíltsága attól függ, hogy milyen etymologiai eredetűek. Nyelvjárásunkban lényegesen egyszerűbb a dolog. Etymologiai eredetére való minden tekintet nélkül minden *e* nyílt az *r* hang előtt, zárt minden más helyzetben. Más szóval a kfn. háromféle rövid és kétféle hosszú *e*-jének nyelvjárásunkban egy rövid és egy hosszú *e* felel meg, a mely *r* előtt nyílt, különben zárt ejtésű.

20. §. Kfn. *e* (*é*, *ë*, *ä*).

1. *e* (*é*): *enŕ* (Engel), *fremt* (kfn. vremede), *lešā* (kfn. leschen, úfn. löschen), *nevl* (Nebel), *fedŕ* (kfn. veter), *ent* (Ende), *heŕkšt* (Hengst), *khęřš* (kfn. kerse, úfn. Kirsche), *phęřš* (kfn. pherse, úfn. Pfersich), *fęxtā* (kfn. vęhten), *vęrmŕ* (wärmer), *stęrkā* (stärken).

2. *ē* (*ë*): *lēvā* (leben), *lēdiŕ* (kfn. lēdec), *apšpēnā* (kfn. spe-
nen), *pēdā* (beten), *hēvā* (heben), *lēnā* (kfn. lehenen), *tsēn* (kfn. zehen), *lēā* (legen), *kęŕā* (gerne).

3. *i*, *ī*; leginkább igékben, a melyeknek egyes második személybeli *i*-je a többi személyekre és módokra is kiterjedt: *kin* (geben) inf. és plur. 1. személy; *kšīn* (sehen) inf., plur. 1. sz. és participium, *vīā* (kfn. węgen), *kilā* (kfn. gelten), *kšīā* (geschehen),

kh̄ira (kfn. kern, keren, úfn. kehren), végül a *kist̄ar* (kfn. gēster) szóban.

21. §. Kfn. *ê*, *æ* (umlaut *e*).

1. *ê* (*r* előtt *e*). *L̄ēr* (= kfn. lère, úfn. Lehre), *l̄ēra* (kfn. lëren), *m̄ēr*, *ēr* (mehr, Ehre), *ēviχ* (ewig), *v̄ēr* (= kfn. wære = volna), *tr̄ēa* (kfn. dræjen), *s̄ēa* (kfn. sæjen).

2. kfn. *ê* > *ī* a *kr̄in* (kfn. krên) szóban; összekeveredett a grün (*kr̄in* = zöld) szóval.

22. §. Kfn. *i*.

1. *i*: *iχ*, *is* (ist), *sin* (sind), *fiš*, *ims* (Imbiss), *igl̄* (Igel), *strigl̄* (Striegel), *niks* (nichts), *špila* (spielen).

2. *e*. Ha *r* következik utána: *h̄ern* (Hirn), *kh̄erš* (Kirsche), *pherš* (kfn. pherse), *er̄a* (irren), *v̄vert* (verwirrt), *v̄ert* (Wirt). Kivételek a *m̄ir*, *t̄ir* (mir, wir; dir, Ihr), *īra* (= ihr) alakok, továbbá *k̄apirχ* (Gebirge) és *širm* (Schirm).

3. *e*. Az olyan igékben, melyeknek ragozásában a kfn.-ben és úfn.-ben *e* és *i* töhangzók váltakoznak, néha az *e* javára történt a kiegyenlítődés. (V. ö. 21. § 3.) Pl. *iχ es*, *tu est̄*, *er est* (essen igéből), *du mešt̄*, *er mest̄* (messen-ből), *helfšt̄*, *helft* (helfen igéből).

23. §. Kfn. *ī*.

1. *ei*: *frei*, *trei* (drei), *št̄reid̄a* (streiten), *kreif̄a*, *preis*, *tsveifla*, *rejn*, *kei* (kfn. gī, úfn. Geige), *reiva* (kfn. riben), *mei*, *tei*, *sei*, *lei* (kfn. līn, úfn. liegen), *klei* (gleich = mindjárt).

2. *āi*. A *kl̄aiχ* (kfn. geliche), *štr̄aiχ̄a* és *štr̄aiχ* (kfn. strichen) szavakban, valószínűleg a *bleich*, *weich* szavak analogiájára; ezekben tehát *ī* > *ei* > *āi* hangváltozást kell feltételezni, a miből az is következik, hogy az *ī* > *ei* változás már megtörtént, mikor az *ei* > *āi* hangváltozás megindult. (V. ö. 28. §. 3.)

24. §. Kfn. *o*.

1. *o*. A következő pontok eseteinek kivételével. Pl. *vol̄f*, *tor̄f*, *kolt*, *k̄avor̄f*, *v̄tor̄p*, *ps̄of* (besoffen), *pol̄štr̄*, *form*.

2. Már a kfn.-ben váltakozik az *o* *u*-val némely szóban, pl. *hocken* — *hucken*, *sonne* — *sunne*, *donren* — *dunren*, *komen* — *kumen*, *trocken* — *trucken*, *offen* — *uffen*, *honec* — *hünc*, *son* —

sun (úfn. Sonne), toter — tuter (úfn. Dotter), soln — suln. Az irod. nyelvben kivétel nélkül *o* *e* szavak töhangzója, nyelvjárásunk azonban az *u-s* alakot általánosította; az *o* csak három szóban van meg: *hōniχ*, *totr*, *solə*, továbbá váltakozik *u*-val *thorn* — *thurn*, *non* — *nun* szavakban, melyek egyaránt használatosak. Külömben mindig *u*-t találunk az említett szavakban, tehát: *hukə* (kfn. hoken), *sun* (Sonne), *tunrə* (donnern), *khumə* (kommen), *trukə* (trocken), *uf* (offen), *kərun*, *kəvun* (geronnen, gewonnen).

3. *u*. Idegen szavakban: *trumpet* (Trompete), *khuntə* (Konto), *khupr* (Koffer), *kumluškhorp* (a magyar komlós szóból. V. ö. 42. l.), *khumədi*, *khumətiənt* (Komödiant), *khuləgr* (Kollege), *hunvet* (honvéd).

4. Hangsúlytalansága miatt *u*-vá lesz az *o* a *fun* (von) szóban, *e*-vé az *ep* (ob) szóban; ez utóbbi azonban *op* alakban is használatos. Végül *o* > *a* hangváltozás van a *saltāt* (Soldat) szóban.

25. §. Kfn. *ô*.

Változatlanul megmarad: *krōs*, *prōt*, *nōt*, *ōstrə*, *ōr*, *frō*, *strō*, *rōs*, *tōt* stb.

Megjegyz. Kfn. *o* Umlautja *e* (*r* előtt *ē*), kfn. *ô*-é: *ē* (*r* előtt *ē̄*). Pl. *holts* — *heltsr* (Holz), *torf* — *tərfər* (Dorf), *khorp* — *khərp* (Korb), *mərtr* (Mörder), *plēt* (kfn. bløde = szégyellős), *pēs* (kfn. böese), *prēsəm* (kfn. broseme = kenyér bele; kenyérmorzsa), *hōχ* — *hēχr*, *tēriš* (kfn. tōre — tōrisch-ből) jelentése nálunk is (mint Tirolban) nem ostoba, hanem süket.

26. §. Kfn. *u*.

1. *u*: *šult*, *prušt*, *hūštə*, *lušt*, *putr* (Butter), *juj* (jung), *un* (und), *kfun* (gefunden), *tum* (dumm), *krum*.

2. *o*: *r*+*cons.* előtt: *khorts* (kurz), *tortltaup* (Turteltaube), *korgl* (Gurgel), *torχ* (durch), *vorf* (Wurf), *khoršt* (a kruste szóból = kenyérhéj), *umork* (Lessiak szerint kfn. *murke-ből, v. ö. Pernegger Ma. 17. lap.)

3. *o* néhány esetben *p* előtt: *šop* (kfn. schupfe = kocsiszín), *ropə* (kfn. rupfen), *šlop* (a schlupfen igéből = hurok), végül *moltr* (kfn. mulde = teknő).

27. §. Kfn. *û*.

1. *au*: *praut* (kfn. brüt), *aus*, *haus*, *kraut*, *saufə*, *šnaufe* (kfn. snüfen), *praun*, *tausnt*, *taumə*, *taup*, *maus*, *lauđr*, *haufə*.

2. *ū*. A gyakran hangsúlytalanul használt *uf* (kfn. *ûf*) szóban, továbbá a latin *purus*-ból lett *pūr*-ban. Pl. *reinas pūrās kārniks*.

Megjegyz. Az *u*, *ū* hangok umlautja (kfn. *ü*) a nyelvjárásban *i*, a mely épenúgy fejlődik, mint a kfn. *i*-ből lett *i* hang. (V. ö. 22. §.). tehát:

1. *i*, *ī*, ha nem következik utána *r+cons.*: *piȳr* (Bücher), *tiȳr* (Tücher), *timšt* (am dummsten), *jigšt* (jüngst), *knipl*, *šipl* (kfn. schübel), *lik* (kfn. lücke), *fīrā* (führen), *tūr* (Türe), *šīrā* (schüren).

2. *e*, *ē*, ha *r+cons.* előtt áll: *kertl* (Gürtel), *peršt* (Bürste), *khervās* (kfn. kürbiz), *šerts* (Schürze), *štermā* (stürmen), *štertsā* (stürzen), *pert*, *pertā* (Bürde, bürden), *ter* (dürre).

Diphthongusok.

28. §. Kfn. *ei*.

1. *ē*: *lēdiχ* (kfn. leidee), *lēt* (kfn. leid), *sēl* (Seil), *rēs*, *rēs-pelts* (Reise, Reisepelz), *rēf* (Reifen), *vēt* (Weide), *hēlā* (heilen), *prēt* (breit), *ēn* (ein hangsúlyos alakja), *hēt* (Heide), *štēn* (Stein), *lēp* (kfn. leip, úfn. Laib).

2. *ei* maradt; irodalmi befolyás alatt: *reīn*, *meīstr*, *keīst*, *fleīsch*, *reīdā*, *leīdā* (de a főnév *lēt*), *leīštā*, *leīšt* (Leisten).

3. *āi*: a *māi*, *āi* (Ei) szavakban, továbbá *χ* előtt a következőkben: *āiχl*, *klāiχ*, *strāiχā*, *plāiχ*, *vāiχ*, *tsāiχā* (Eichel, gleich, streichen, bleich, weich, zeichen).

4. *a*, *ā* két szóban: *fām* (kfn. veim) és *šlapā* (kfn. sleipfe) papucs.

29. §. Kfn. *ie*.

1. *i*, *ī* mint az irod. német nyelvben: *līe* (kfn. liegen, úfn. lügen), *tīnā* (dienen), *palvīrā* (kfn. barbieren = borotválni), *vlīrā* (verlieren), *līxt*, *nimant*.

2. *e* felel meg kfn. *ie*-nek a *fērtsen*, *fērtsiχ*, *fertl* szavakban *r* előtt, a miből valószínű, hogy a tőhangzónak a 33. §-ban tárgyalt megrovidülése régi keletű, előbb történt meg, mint az *ir+cons.* > *er+cons.* hangváltozás. A fejlődés menete ez lehetett: vierzēhen > virzēhen > fērtsen.

30. §. Kfn. *iu*.

1. *ei*, pl. *teīr* (teuer), *teīts* (deutsch), *reīā* (reuen), *štēir*

(Steuer), *feir* (Feuer), *feizt*, *leizt*, *heila* (heulen), *eil* (Eule), *kreits* (Kreuz), *kapei* (Gebäude), *eiχ*, *eiær* (euch, euer), *freint* (Freund), *neini* (neun).

2. *i*. Névmások és melléknevek végén, tehát hangsúlytalan helyzetben *ti* (kfn. diu), *šēni*, *krōsi*, *prēdi*, *layi* (kfn. schœniu stb., úfn. schöne, grosse, breite stb.), a melléknevek többes semleges nom., acc.-ában a kfn. *iu* végzet *a*-vé lesz, tehát 's *šēni torf*, plur. *ti šēnə terfər*.

31. §. Kfn. ou.

1. *ā*: *Pām* (kfn. boum), *rāfə* (roufen), *khāfə*, *tsām* (kfn. soum = gyepő, kfn. koufen), *lāfə*, *tāfə*, *štāp* (Staub), *klāvə* (Glauben), *šāp* (kfn. schoup = Bündel = zsup), *lāp*, *tāp* (kfn. loub, toub), *rāvər* (roubære), *hāpl* (kfn. houbet-tel függ össze = fejkáposzta), *āx*, *ax* (auch).

2. *au* gutturalis mássalhangzók és kfn. w előtt: *au* (kfn. ouge), *lau* (louge = lóg), *laugnə* (mellette *leignə* is előfordul kfn. loughenen és löughenen-ből), *frau* (kfn. frouwe), *kənau*, *tau*. Kivételesen *a* van *x* előtt is a kfn. rouch > *rāx* szóban.

3. *au*. Irodalmi befolyás alatt: *haupman*, *hauptsax*, *haup-trefr*, *khaufrman*, *ivrhaupt*.

Megjegyz. Kfn. *ou* umlautja (kfn. *öu*) nyelvjárásunkban:

1. *ē*: *pēm* (kfn. böume), *khēfr* (Käufer), *trēmə* (träumen).
2. *ei*. Ugyanazokban az esetekben, mikor kfn. *ou*-nak *au* felel meg: *eiġlə* (kfn. öugeln), *leignə* (kfn. löughenen).
3. *āi* felel meg kfn. *öu*-nek a *hāi* (Heu) szóban.

32. §. Kfn. uo.

1. *ū* (*u*): *prūdər*, *khū*, *rūt* (Rute), *lūdər*, *fūs*, *rū* (kfn. ruowe), *hut*, *mutr*, *plux*, *plum* (kfn. pfluoc, kruoc), *tsu* (zuo) stb.

2. *o*: a *moltr* (>kfn. muolter = teknő) és az irod. nyelvből vett *almōsə* (kfn. almuosen) szavakban.

Megjegyz. Kfn. *uo* umlautja (kfn. *üe*) teljesen összeesik nyelvjárásunkban a megfelelő kfn. illabialis *ie*-vel: *plūə* (kfn. blüejen), *prūə* (brüejen), *krīn* (grüen), *krīsə* (kfn. grüezen), *hīdə*, *hīdər* (kfn. hüeten, hüeter), *fīdərə* (kfn. vüetern).

Nyelvjárásunk magánhangzórendszerének a viszonya a kfn.-hez és az irod. nyelvhez nagyjában a következő:

a) Egyszerű magánhangzók :

Kfn.	á	â	é, ê, ü	ê, œ	i	î	o	ô [ö]	u	û [ü]
N.	a, ā	o, ō	e, ē, ě, ě	ē, ě	ī (e)	ēī	o (u)	ō [e]	u (o)	au [i, e]
Újfn.	a, ā	ā	e (ä)	ē	i	ei	o	ō [ö]	u	au [ü]

b) Diphthongusok :

Kfn.	ei	ie	iu	ou	öu	uo	üe
N.	[ē]	ī	ēī	ā	ēī	ū	ī
Újfn.	ei	ī	eu, äu	au	eu, äu	ū	ü

Mennyiségi változások.

33. §. A kfn. hosszú tőmagánhangzók, mint az irod. nyelvben, nyelvjárásunkban is kevés kivétellel megtartják időtartamukat. Sokkal bonyolódottabb azonban a kfn. rövid tőhangzók története, a melyeknek megnyúlása vagy megmaradása oly sok tényezőtől függ, hogy alig lehet általánosabb szabályt felállítani. Azt a szabályt, hogy nyílt szótagban megnyúlik, zárt szótagban rövid marad a kfn. rövid tőhangzó, két körülmény módosítja:

1. Analogia alapján történt kiegyenlítődés a zárt és nyílt, illetve rövid és hosszú tőhangzós alakok között, a mely kiegyenlítődés majd az egyiknek, majd a másiknak javára történik.

2. A hangsúly. Hangsúlyos szótagban levő hangzó könnyebben nyúlik meg és viszont. Hogy milyen befolyással van a hangsúly valamely hangzónak nemcsak időtartamára, hanem hangszínezetére is, arra jellemző példa a kfn. *já*, a melynek különbözőképpen hangsúlyozott alakjai nyelvjárásunkban így fejlődtek: *jō*, *jo*, *iā*, *iā* és *ja*; tehát öt különféle alak felel meg a kfn. *já*-nak, de mindegyik csak egy bizonyos helyzetben használható (pl. az *iā* egyszerű, nyomaték nélküli felelet). Ilyen továbbá a kfn. *einmāl*, a melynek szintén öt különböző alak felel meg a szerint, a mint az első, az utolsó, mind a két szótagja van hangsúlyozva, vagy egyik sem: *ēm̄l*, *em̄ol*, *ēm̄ol*, *mol*, *m̄l*.

A hangsúlytalanság következtében történt mennyiségváltozásokról a következő fejezetben lesz szó, itt csak a hangsúlyos szótágok hangzóinak mennyiségváltozásaira terjeszkedem ki. A hangsúlyon kívül módosítólag hat némely szó tőhangzójára a szónak a beszédütemben való helyzete. A naív beszédnek általában jellemző vonása bizonyos rhythmikus tagoltságra való törekvés, a mely néha a logikus tagoltság rovására történik. (V. ö. Sievers Phon. 719. §.) Ez a törekvés abban nyer kifejezést, hogy a szavakat egyenlő beszédütemekbe osztják, még pedig, a mennyire lehet, kéttagúakba, mert ezek a beszédütemeknek mintegy normalis alakjai. Azt hiszem, nem becsülöm túl ennek a tendenciának az erejét, ha erre vezetek vissza egyes mennyiségváltozásokat:

1. Egytagú ütemek hosszú hangzója erősen megnyúlik és két hangsúlyt kap. (V. ö. 3. §.) Pl. *jō, nē*; néha eredetileg rövid tőhangzó is megnyúlik, ilyenformán: *vās*.

2. Egytagú szavakhoz, a mikor egyedül vannak egy beszédütemben, néha egy szervesetlen szótag járul, a mely azonban eltűnik, mihelyt más hangsúlytalan szótag kerül az ütembe, pl. *ox kōtox* (ach Gott!) de *ox kōt im hīm!*; vagy *kē véky* — ellenben *kē vék tō* (geh' weg da!). Ilyenek még: *tortō* — *tort* (irod. dorten — dört), *ivrālix* — *ivrāl* (überall); *jetsrt* — *jets*. Ez magyarázza talán a Schmidttől közölt *nōtyt*, *lausrt*, *rovrt* alakokat is. (Verbászi nyj. 70. §.) Az *lr*, *ly* hangok közt fellépő svarabhakti hangoknak is olyan szerepük van, mint ezeknek a szervesetlen szótagoknak, pl. az *ārəm*, *vārəm*, *tsveləf*, *haləm* (Arm, warm, zwölf, Halm) szavakban: kéttagú ütemben megmaradnak; mihelyt új szótag kerül a beszédütembe, eltűnnek. V. ö. *haləm* és *štrōhalm* (Strohalm), *tsveləf* és *tsvelfi*.

3. Kettőnél több szótagból álló ütemek hangzói megrövidülnek, még pedig nemcsak abszolút időtartamukra nézve (mint a hogy pl. az irod. *heiligere* szó *ei*-je rövidebb, mint a *heilig* szóé), hanem előfordul gyakran, hogy eredetileg hosszú tőhangzó rövid lesz, tehát relativ időtartama is megváltozik. Feltűnő ez a jelenség különösen az olyan szavaknál, a melyeknek tőhangzója majd hosszú, majd rövid a szerint, a mint egyedül töltenek be egy beszédütemet vagy pedig egy másik szó is kerül melléjük ugyanabba az ütembe. Rendesen olyan szavak ezek, a melyek-

nek az értelme az új helyzetben (pl. összetételben) nem világos vagy nem fontos. (V. ö. 40. §.) Ilyenek: *el* — *e'pōa* (Elle, Ellenbogen), *krāvə* — *krapsaufl* (Graben, Grabschaufel; az összetétel elhomályosult, mert a Schaufel szó különben nem használatos, hanem helyette a *šip* szót használják); *kšvōr* — *kšvornr* (geschworen, Geschworener); *prōp* — *propšrift* (Probe, Probeschrift); *pēr* — *peratsukr* (Bär, Bärenzucker); *nāmə* — *naməstax* (Namens-tag); *plosə* — *plospalz* (Blasebalg), *kěl* — *kelrivə* (gelb-, Gelbrüben, gelbe Rüben); *rös* — *rosəkrants* (Rose, Rosenkranz), *rāx* — *rafay* (Rauch, Rauchfang); *lāp* — *lapfroš* (Laub, Laubfrosch; a Frosch szó szintén nem használatos egymagában, helyette a *krot* (Kröte) szót használják); *stēn* — *stenēgl* (Stein, Steinnelke), *nēvə* — *nevlat* (neben és Nebenlade = ládafia), *sīlə* — *silšeit* (kfn. sil = szíj, a nyelvjárásban a hámot jelenti, a *silšeit* pedig = hámfá; a *šeit* szó egymagában nem használatos, helyette *šeidl*; pl. *a šeidl holts* = ein Scheit Holz), *šau* — *šaml* (schau — schau einmal), *klāp* — *klapštmr?* (glaube — glaubst mir?); *iž vēs* — *iž ves net* (ich weiss — ich weiss nicht); *šēn* — *šenetsēf* (schön, Schönheitsseife). Itt a «Schönheit» tag homályosult el, mert a *šenetsēf* alatt habzó szappant értenek, megkülönböztetésül a házi szappantól, a mely nem habzik.

Végül meg kell említenem még egy körülményt, a melynek része lehet abban, hogy a kfn. tőhangzók megnyúlása vagy megrövidülése tekintetében a nyelvjárásban olyan nagy szabálytalanság mutatkozik. A közép-némethez tartozó frank nyelvjárások átmenetet képeznek két nyelvterület között, a melyek épen a kfn. rövid tőhangzó megnyújtása, illetőleg megtartása tekintetében egymással sokszor homlokegyenest ellenkeznek (v. ö. PBB. IX. 109—110. l.). Egyik oldalon van az alnémet és a közép-német nyelvjárások nagy része, a melyek csak nyílt szótagban nyújtják meg a kfn. rövid tőhangzót, a másikon meg az alemann és a bajor, a melyek épen a (tenuis-szal) zárt szótagot nyújtják meg, míg a nyílt szótagok kfn. rövid tőhangzója megmarad. Nyelvjárásunkban hosszú a tőhangzó:

33. §. ha megfelelője 1. kfn. hosszú hangzó vagy diphthongus: *hōx*, *nōt*, *šōf*, *šneidə* (kfn. snīden), *tōt*, *sīs* (kfn. süez), *lēt* (kfn. leide) sok esetben olyankor is, mikor a kfn. hosszú tő-

hangzó az irod. nyelvben megrövidül: *plōdr* (kfn. bläter, úfn. Blätter), *fūd̄r*, *fūd̄rə* (kfn. vuoter, vüeteren: úfn. füttern), *jōmr*, *jōmrə* (kfn. jámer, jámeren; úfn. Jammer, jammern).

2. Kfn. nyílt szótagban álló rövid hangzó: *fād̄m*, *khād̄r*, *krāvə*, *lād̄ə*, *šād̄ə*, *vār̄m*, *ēkl̄* (úfn. Ekel), *knēə* (úfn. kneten), *pēd̄ə* (úfn. beten), *pēs̄m* (Besen), *prēdl̄* (úfn. Brettel), *lōvə* (loben), *ōnə* (ohne). Kivételek: *ovə* (oben), *pod̄m* (Boden), *holə* (holen).

3. Kfn. rövid voc. + *-ge-*, *-se-*, *-he-*, mely utóbbiak a kfn. rövid tőhangzóval összeolvadnak: *sān* (sagen) és összes alakjai; *vān* (Wagen), *mēxt* (kfn. megede), *māə*, *mā* (kfn. mage, magen), *trān* (tragen), *līə* (lügen), *flīə* (fliegen), *rēn* (Regen), *rēnə* (regnen), *sēnə*, *sēmə* (segnen), *švēr̄in* (kfn. sweherin), *lēnə* (kfn. lehenen), *kāvēn* (gewesen), *māt* (kfn. maget).

4. Kfn. zárt szótagban levő rövid magánhangzó, a mely nyílt szótagba a nyj.-ban azáltal, hogy a rákövetkező két más-salhangzó közé segédhangzót ékeltek be: *ārəm* (Arm), *tārəm* (Darm), *vārəm* (warm), *ar̄ij* (arg).

5. Kfn. egytagú szavaknak *r*-rel zárt szótagjában levő rövid tőhangzó: *m̄r*, *t̄r*, *v̄r*, *p̄r*, *t̄r*, *f̄r*, *ēr*, *t̄r* stb. Megjegyzendő, hogy hangsúlytalan helyzetben ezek is megrövidülnek, vagy teljesen kiesnek (*t̄r*, *ter* és *tr̄*).

6. Kfn. *a*, *e*, a mely után *rt* következik: *švārt*, *pārt*, *khārt*, *ārt*, *hērt* (Herd). Rövid marad azonban *rt* előtt kfn. *o*, *u*, pl. *ort*, *fort*, *tort* és *a*, *e* a következőkben: *herts*, *kert* (Gerte), *šmerts*.

7. Az I. ablautsorhoz tartozó erős igéknek, a melyek közül az irod. németben reiten, gleiten, schreiten, leiden, schneiden rövid hangzóval képezik a part. perf.-ot, — nyj.-unkban hosszú tőhangzós part. perf.-uk van. Tehát: *kōlīt*, *kšnūt*, *kārīt* (gleiten és schreiten hiányzik a nyj. szókinéséből) kivétel csak *kəp̄is* (gebissen).

8. A II. ablautsorhoz tartozók szintén hosszú tőhangzóval képezik a part. perf.-ot: *kflō* (geflogen), *ksōt* (gesotten) stb. Kivételek: *kəpot* (gebotten), *ksof* (gesoffen), *kšlos* (geschlossen), *kšos* (geschossen).

9. A többi osztályok igéi a præs.-hez igazodnak a participium tőhangzójának időtartamát (sokszor minőségét) illetőleg: *losə* — *kelost* (lassen — gelassen), *kin* — *kin* (geben — gegeben).

10. Az olyan szavakban, a melyeknek kfn. megfelelőiben

a tőhangzó váltakozva nyílt vagy zárt, rendszeren a nyílt alak javára történik a kiegyenlítődés (Systemzwang): hosszúak tehát az egy mássalhangzóval zárt egytagúak, mint *vēχ*, *krōs*, *krāp*, *hōx* stb., melyeknek a nyelvjárásban nyílt tőszótagú alakjaik is vannak; továbbá a *tāx*, *trōx* (Tag, Trog)-félék, a melyeknek a nyelvjárásban nincsenek, csak a kfn.-ben voltak nyílt párjaik. (V. ö. azonban 34. §.)

34. §. A következő esetekben rövid a tőhangzó: 1. mássalhangzóra végződő olyan egytagú szavakban, a melyek ragozhatatlanok: *in*, *fun* (von), *um*, *mit*, *nox*, *tox*, *for* (für), továbbá *fil* (viel), melynek semmiféle ragozott alakja nem használatos.

2. Ha a tőhangzót két mássalhangzó követi: *ervə* (erben), *karp*, *farp*, *fr̄tervə*, *rošt*, *reχt*, *fruact*, *torf*, *šarf*, *lhorn*, *horχə*, *šnorχə* (schnarchen). (Kivétel *-rt-*, v. ö. 33. §. 6.)

3. Olyan mássalhangzók előtt, melyek hasonulás folytán keletkeztek két mássalhangzóból: *pinə* (binden), *halə* (halten), *venə* (wenden), *phenə* (pfänden).

4. *rs* előtt rendszeren rövid marad a kfn. rövid tőhangzó, pl. *pherš*, *kherš*, *Orsl* (Ursula), *voršt*, de megnyúlik a *fēršt* (Ferse), *kēršt* (Gerste), *ārš* szavakban.

5. Olyan mássalhangzók előtt, a melyeknek az ófn.-ben kettős mássalhangzók felelnek meg: *fedr*, *vedr* (Vetter, Wetter), *man* (Mann), *khamr* (Kammer), *putr* (Butter), *sumr* (Sommer) stb.

6. Kfn. *f*, *v* és *ch* előtt: *reχə* (Rechen), *preχə*, *kraxə*, *lawə*, *sax*, *tax* (kfn. dach-ból, de *tāx* kfn. tag-ból), *švevl* (kfn. swével), *unkətsivr* (Ungeziefer), *havr* (Hafer), *hof*, *livrə* (liefern).

7. *-el* előtt: a) a rövid tőhangzó megmarad: *igl*, *štrigl*, *rigl*, *hovl*, *khivl*, *ivl*, *novl*, *sudlə* (kfn. sudelen), *kavl*, *navl*, *khugl*, *štivl*, *khudlštek* (kfn. kutel-vlęc); b) a hosszú tőhangzó megrövidül: *špigl* (kfn. spiegel), *tsigl* (kfn. ziegel), *liml* (kfn. lüeme).

8. Pusztá *-l* előtt különben megnyúlik a kfn. rövid tőhangzó; rövid marad ezekben: *špilə* (kfn. spiln), *tsilə* (kfn. ziln, zilen), *holə* (kfn. holn, holen), *fil* és *vol* (kfn. wol, úfn. wohl).

9. A közép- és felsőfok *-er* végzete előtt a következőkben rövid tőhangzó van: *kresr* (a. fok: *krōs*, gross), *klenr* (a. f. klēn, klein), *erχr* (a. f. *āriχ*, arg), *vermr* (a. f. *vārəm* = warm). Továbbá

venix és *krevr*, a melyeknek már az alapfokaik is megrövidültek, valószínűleg analogia alapján: *krop* és *venix*.

10. Másnemű *-er* végzet előtt rövid a tőhangzó a következőkben: *fedr* (Feder), *levr* (Leber), *fatr* (Vater), *ivr* (über), *avr* (aber), végül a *rät* (Rad) szó plur.-a: *redr*; *plät* szóé: *pled* (ellenben *kläs* plur. *kläsr*).

11. Kfn. hosszú tőhangzója megrövidül azoknak a szavaknak, a melyek valamely összetételben elhomályosulnak: *prampir* (ófn. brámo és beer = szeder), *krumot* (kfn. grunmât = sarjú). Megrövidülnek továbbá a hangsúlytalanul gyakran használt haben, müssen, lassen: *han*, *misə*, *losə* igék tőhangzói (kfn. hân, muozen, lâzen).

12. Kfn. hosszú tőhangzó rövidül meg még ezekben: *ents* (eins), *hem* (Heim), *menə* (meinen), *tinšt* (kfn. dienst), *nit* (kfn. niete = szeg), *pusm* (kfn. buosem = kebel), *krot* (úfn. Kröte), *x* előtt: *suxə* (kfn. suochen), *pux* (kfn. buoch), *kənux* (kfn. genuoc), *lixt* (kfn. lieht), *tux* (kfn. tuoch) plur.-a azonban: *tixl*.

Hangsúlytalan magánhangzók fejlődése.

35. §. A germán nyelveknek az a közös sajátossága, hogy erős expiratorikus hangsúlylyal ejtik a szavak tőszótagját, legjellegzetesebben a rajnamelléki nyelvjárásokban mutatkozik; mivel pedig a hangsúlyos szótagok erősségi fokával a mellettük levő hangsúlytalan szótagok fejlődése szoros összefüggésben van, ez utóbbiakra nézve nyelvjárásunk nagyon eltér az irodalmi német nyelvtől.

A hangsúlytalan szótag hangzójának rövidülése még ugyanabban a szóban is különböző lehet a szerint, a mint a szótag más és más helyzetet foglal el a beszédütemben. Leginkább azok a rövid hangzók kopnak el, a melyek közvetlenül valamely erős hangsúlyú szótag mellett vagy két hangsúlyos szótag között állnak. Ha Sievers-szel három fokot veszünk föl a szótagok erősségi hangsúlyában, ezeket tehetjük a 3-ik fokra, a hangsúlyosokat az 1.-re, a mellékhangsúlyos hangzókat a 2.-ra. A különböző erősségi fokokon nemcsak az erőssége változik az egyes hangzóknak, hanem az időmértéke és a hangszinezete is. Pl. a kfn. *-mâl* képző az első fokon *mōl*, a 2.-on *mol*, a 3.-on *m̄l*;

pl. *ēmól* (mind a két szótag 1. hangsúlylyal = einmal), *hunrtmol* (a -*mol* mellékhangsúlyos) és *tsēmł* (a kfn. mál hangsúlytalan, a 3.-ik fokon van, mert *tsēn* erős hangsúlyú szótag mellé került).

Általában a második hangerősségi fokon megrövidülnek a hangzók, a harmadikon elvesztik hangszinüket, *a*-vé lesznek, vagy egészen eltűnnek.

Ha két hangsúlytalan szótag követi a hangsúlyosat, mindig az elsőt, a hangsúlyos szótag mellett levőt gyengíti a nyj. és ebben a tekintetben sokszor eltér az irod. nyelvtől, pl. hinter dem, unter dem, ober dem stb. > irod. hinterm, unterm, oberm tehát a harmadik szótag hangzója veszett el; a nyj.-ban ilyenkor a második szótag vész el: *hinrəm, unrəm, ovrəm*. A kfn. -*elen*, -*eren* igeképzőkből az irod. nyelvben -*eln*, -*ern* lesz, míg a nyj.-ban -*la*, -*rə* alakok járnak: irod. *zappeln* nyj. *tsavlə*. — A következőkben a hangsúlytalan magánhangzók fejlődését tárgyalom, még pedig: 1. ragokban, 2. képzőkben, 3. összetételek utótagjaiban, 4. előszótagokban, 5. enklisis-, proklisisben.

1. Ragok.

36. §. a) igéknél: α) Az -*e* végű igealakok mindig apocopet szenvednek, tehát *ix lép, ix es*; imperativus: *löp, es* stb.

β) *t* és -*st* ragok előtt mindig kiesik a kfn. *e* (synkope) a tövégi mássalhangzó pedig hasonul a raghoz: *retšt* (redest), *vešt* (waschest), *vēšt* (weisst), *ešt* (essest).

γ) A plur. 1. és 3. személyében az -*n* rag az előtte levő *e*-vel mindig *a*-vé lesz: *redə* (= wir, sie reden), *fində* (wir, sie finden) stb.

37. §. b) Melléknevek. α) A jelzői használatú melléknév -*e* ragja (kfn. *iu*) az egyes számban *i*-vé lesz, a többes számban *a*-vé: *ti krōsi velt, tes klēni khint* (dieses kleine Kind), *šēni tseit*; plur.-ban: *šenə tseide, klēnə khinr*.

β) A prædicativ melléknév kfn. -*e*, -*er*, -*es* -*e* mindig apocopet szenved: *s haus is šēn* (a kfn.-ben schönes is előfordul. V. ö. Michels: Mhd. Elementarbuch 248. §).

γ) Az -*er* és -*es* végzetek *ər*, *r*, illetőleg *əs*-szé gyöngülnek: *krōsər, krōsr, krōsəs*.

Megjegyz. Bizonyos állandó kifejezésekben az -*er*, -*e*, -*es* teljesen elesnek: *klēn khint* (klēnes khint helyett és mellett), *krōs*

klok (krōsi *klok*, grosse Glocke), *tr lan phēdr* (der lange Peter személynév).

38. §. *c*) Főnevek. *α*) A tövégi *-e*, a mely gót, ófn. *-wa*, *-ja* stb.-nak felel meg, a nyj.-ban mindig nyomtalanul elesik: *farþ* (kfn. varwe), *nās* (kfn. nase) stb. Látszólagos kivételek *sōma* és *phōšta* (kfn. sâme és poste), ezek azonban, mint az irod. nyelv is mutatja, *-n* végű alakokból fejlődtek, épígy *šādā* (kfn. schadeból); néha azonban ez az *ə*-hang is elesik, pl. *šātrum* (Schade darum; v. ö. gegangen > *kaŋ*).

β) A többes nominativusban elesik az *-e* rag az olyan szavakban, a melyekben a többes számot az umlaut is megkülönbözteti az egyestől. Pl. *štül* — plur. *štül*, *fūs* — *fīs*, *pank* — *penk*, *fōgl* — *fēgl* (kfn. voge), *hut* — *hit* (Hut — Hüte). A hol a tőhangzó nem szenved umlautot, ott az egyes szám összeesnek a többessel, ennek elkerülése végett vesznek fel az ilyen szavak a többes számban *-ə* hangot. Ez tehát nem egyenes fejlődés a kfn. *-e* hangból, hanem szervetlen hang. Pl. *ōvat*, *ōvatə* (Abend), *vēχ* — *vēχə* (Weg), *mōnat* — *mōnatə*, *šneidr* — *šneidrə*, *hēvr* — *hēvrə* (Heber = lopó), *tiš* — *tišə* stb.

γ) A genitivus *s* ragja előtti *e* mindig apocopet szenved: *lantsmān*, *phēifrš sep* (Pfeifferék Józsefe).

2. Képzők.

39. §. *α*) Az inf. kfn. *-en* képzőjéből nyj.-unkban *ə* lesz: *verfə* (werfen), *halə* (halten) stb.

β) Az erős igék part. perf.-ának *-en* végzete nyelvjárásunkban nyomtalanul elesik. Ez azonban újabb fejlődés, mert egy gyermekvers (l. szövegmutatvány 47. l.) még megőrzött egy ilyen alakot: *kəfunə* (gefunden; ma így ejtik: *kfun*). Heimbürger pedig (PBB. XIII. 244) ilyen alakokat közöl a mieinkhez sok tekintetben közel rokon ottenheimi nyj.-ból: *kumə*, *kaldə*, *ganə*, *kfundə*. (Az ő átírásában *k* = *kh*, *d* = *t*).

γ) A gyenge igék part. perf.-át mindig syncopeval képezik (mint az irod. gelegt kfn. geleet-ből), tehát eltérően az irod. nyelvtől a *d*, *t* végű tövek után is: *redə* — *kəret* (geredet); *pēdə* — *kəpēt* (gebetet).

δ) Az *-elen* és *-eren* igeképzők magánhangzói közül a gyön-

gébb hangsúlyú esik el, eltérően az irod. nyelvtől: pl. *tsidrə* (kfn. zitteren, úfn. zittern), *tsavlə* (kfn. zabelen, úfn. zappeln), *erǰrə* (kfn. ergeren, úfn. ärgern), *hovlə* (kfn. hobelen, úfn. hobeln), *vrštruvlə* (kfn. zerstrobelen), *sudlə* (kfn. sudelen, úfn. sudeln).

ε) A középfok *r*-je előtt gyöngül, a felsőfok *st* végzete előtt egészen elesik az *e*: pl. *prət* — *prēdr̥* — *prētšt* (úfn. breit — breiter — breitest).

ζ) A kicsinyítő kfn. *-lən*-ből nyelvjárásunkban *l̥* lesz: *pixl̥* (Büchlein), *pīvl̥* (Büblein).

η) A kfn. *e* (ófn. *-i*) főnévképzőnek nyelvjárásunkban *i* felel meg. Pl. *seiri* (Säure), *prēdi* (Breite). Ez az *i* azonban el is maradhat, ha a főnévképzés az umlauttal is jelezve van: *khelt* (Kälte), *ley* (Länge).

θ) Azok a képzők, a melyeknek a hangzója nem *e*, hanem más hang, nem szenvednek syncopét, pl. *uyriš* (kfn. hungerisch = magyarul), *tseignis* (Zeugnis), *špārsam*, *heršaft*, *ortnuy* (Ordnung), *kfērliχ* (gefährlich).

Csak a *-heit* képző gyöngül el ebben a szóban: *šenetsēf* (Schönheitsseife). Ennek azonban a szó első tagjának értelmi elhomályosulása az oka, l. 17. l.

3. Összetett szavak második tagja.

40. §. Az összetett szavak utótagjának fejlődése hasonlít a képzőkéhez, a mennyiben a *nyj.* ezeknek hangzóit is gyöngíti vagy gyöngíteni törekszik. A különbség a hangsúlytalan utótagok és a szintén hangsúlytalan képzők között azonban az, hogy az előbbiek önállóan, tehát hangsúlyosan is előfordulnak. Az a logikai kapcsolat, mely ugyanazon szó hangsúlyos és hangsúlytalan alakja közt fennáll, a legtöbb esetben megóvja a hangsúlytalan utótag hangzóit. Mihelyt azonban ez a kapcsolat csak csekélyfokú jelentéskülönülés folytán is megszűnik, a hangsúlytalan utótag hangzói épen olyan elbánás alá esnek, akár csak a képzőkéi. Így pl. a *poklhān* (pulykakakas) szóban még világos a *hān* (Hahn) elem, ezért a hangzója hangsúlytalan helyzetben is megmarad hosszúnak. Ellenben a *phohan* (Pfau + Hahn) szóban már rövid a Hahn szó hangzója, mert a második tagnak összefüggését a Hahn szóval nem érzi a nyelvtudat. Így rövidült meg hangsúlytalan helyzetben a *tāx* (Tag) szó ezekben:

suntax, *feštax*, *vertax* (Werktag), *mōntax*, *tinštax*, *tunrštax*, *frei-tax*, *samštax*, *Khanstax* (Johannstag); nem mondják azonban *sumr̄tax* (Sommertag), hanem *sumr̄tāx*. Így rövidült meg a *šū* (Schuh) ebben az összetételben: *hentšə* (Handschuh). A nyelv-érzék előtt annyira nem világos a második tag, hogy a szóvégi *a*-t plur. képzőnek fogják föl és visszakövetkeztetik ezt az egyes számú alakot: *hentš* (Handschuh). Ilyenek még: *kārtə* (Garten) megrövidül ezekben: *veinkartə* (Weingarten), *krautkartə* (Krautgarten); itt is elhomályosult a Garten fogalom, mert az uralkodó képzet megváltozott; az első ugyanis szőlőkertet jelent (a mely rendesen nincs is bekerítve), a másik pedig egy a falu mellett levő dűlőt, a mely ma már nem (talán valamikor volt) káposztáskert. *tēl* (Teil) elhomályosult a *fortl* (Vorteil) szóban, a **māt* (v. ö. *kāmāt* = kaszált rend) a *krumət* (kfn. *gruon-māt*) szóban.

Még könnyebben elkophatott a hangsúlytalan utótag természetesen oly esetben, a mikor mint önálló szó kiveszett a nyj. szókincséből: *noxp̄r* (Nachbar), *prēsəm* (kfn. *broseme*, ófn. *bro-sām* = kenyérmorzsza és kenyérbele), *lej̄mət* (kfn. *linwāt* = vászon), *inkvet* (kfn. *ingeweide* > *Eingeweide*), *erpir*, *maulpir*, *lorpir* (Erd-beere, Maulbeere, Lorbeer).

4. Előszótagok.

41. §. 1. A *be-*, *ge-* előszótagok elvesztik hangzójukat *s*, *š*, *f*-el kezdődő igék és főnevek előtt: *ksun* (gesungen), *ksin* (gesehen), *ksims* (Gesims), *kštank* (Gestank), *kferžt* (gefürchtet), *kfal* (gefallen), *kfun* (gefunden); *psets* (Besetz), *psof* (besoffen);

2. következő *h*-val *kh*, *ph* aspiratává olvadnak össze: *khal*, *khol*, *khōp* (gehalten, geholt, gehoben), *phalə* (behalten);

3. a *ge-* az utána következő *g* vagy *k*-val *k*-vá, illetőleg *kh*-vá vonatik össze: *kay* (gegangen), *kin* (gegeben), *kes* (gegessen), *khāft* (gekauft). Ritkán használatos part. perfectumoknál azonban rekonstruálják a *kə-* alakot: *kəkilt* (gegolten), *kəkhirt* (gekehrt), *kəkhit* (kitten, kfn. *küte*, *küt* főnévhez);

4. *l* és *v*-vel kezdődő főnevek előtt a *ge-* elveszti hangzóját, ugyanilyen kezdetű igék előtt nem: *kvelp* (Gewölbe), *klantr̄* (Geländer), *kvalt* (Gewalt), *klēs* (Geleise); ellenben: *kəlof* (gelaufen), *kələpt* (gelobt), *kəvorf* (geworfen), *kəvun* (gewonnen);

5. a *ge-* minden más esetben, tehát hangzó, *t*, *p*, *th*, *ph* előtt, a *be-* a 3., 4. alatti esetekben is megtartja hangzóját *a* alakjában: *kæakrt*, *kæerçrt* (geackert, geärgert), *kæprox* (gebrochen), *pekhêra* (bekehren), *pätankæ* (bedanken).

6. a *ver-*ből nyelvjárásunkban *fʒ* lesz (v. ö. 62. §.) magánhangzók előtt *fær*: *fʒtevræ*, *færarveida*. Az *er-* és *zer-* előképzők nyelvjárásunkban nem használatosak (az előbbi megvan az *erinnra*: erinnern szóban); ezeknek a helyét is a *fær*, *fʒ* foglalta el: *fʒslæn*, *fʒpreçæ*, *vʒstopæ*, *færçisa* (zerreißen), *fʒtsêla*, (erzählen), *fʒšreakæ* (erschrecken).

Megj. A kfn. *verrecken* (kimúlni) igében kiesett a *ver-*ből a hangzó: *freka*. Itt már nem is érzi a nyelv a *ver-* képzőt, hanem a *fʒ* hangokat is a tőhöz veszi, úgy, hogy a part. perf. *kfrekt* (tulajdonképen: ge-ver-reckt).

5. Pro- és enklitikus szavak.

42. §. Közönséges jelenség az irod. nyelvben is, hogy valamely szónak hosszú hangzója, ha proklisisbe vagy enklisisbe kerül, vagyis a mikor a beszéd mintegy átsiklik rajta — megrövidül. Pl. *vi gêts*-et mondanak általában *vī gêts* (wie geht's) helyett. Nyelvjárásunkban a proklitikus és enklitikus alakok jobban elválnak a hangsúlyosaktól, mint az irodalmi nyelvben, sőt két esetben különböző jelentések kapcsolódnak hozzájuk. Proklisisben megrövidültek:

1. Gyakran ismétlődő szólások hangsúlytalan szótagjai: *kuntāx*, *kunovēt*, *kumorjæ*, *kudinaxt* (guten Tag, Abend, Morgen, — gute Nacht!), *klopsēs krišt* (gelobt sei Jesus Christus), *Jesmanjōsēp* (Jesus, Maria und Josef), *phēdrunphaul* (Peter und Paul).

2. A névelők: *tr*, *ti*, *æs* vagy *s* (der, die, das), pl. *tr hunt*, *ti kheryç*, *s khint*.

3. A következő hangsúlyos szóval összevonatnak proklisisben: kfn. hier: *jaus*, *jin*, *jovæ*, *junæ* stb. (V. ö. 59. §.)

kfn. hër: *ruf*, *runç*, *raus*, *rin*, *rivç* (úfn. herauf, herunter, heraus, herein, herüber).

kfn. hin: *nin*, *naus*, *nuf*, *nunç*, *nivç* (úfn. hinein, hinaus, hinauf, hinunter, hinüber).

kfn. in: ebben a kifejezésben: *nēviçkheit* (in Ewigkeit; felelet a «gelobt sei J. Chr.» köszöntésre).

kfn. ein : əmōl, mol; ənanr, nanr (einmal, einander).

kfn. all : ələn, ələnix vagy lənix (= allein).

kfn. vil : vleixt (vielleicht).

kfn. zuo : tsam (zusammen), tsruk (zurück), seršt (zuerst), sletšt (zuletzt), sfedršt (zuvörderst). Ennek az *s*-nek eredete már nem világos a nyelvtudat előtt. Az ilyen kifejezést: *s vār seršt* (es war zuerst) úgy fogják föl, mintha a második *s* is névelő volna (es war das erste). Ezért a *seršt*, *sletšt* alakok analogiájára ilyen alakok is keletkeztek: *sšenšt*, *skrešt*, stb. e helyett *tr̄ šenšti*, *tr̄ krešti* vagy *ti šenšti*, *ti krešti*, pl. *unsər kārta is əs šenšt im torf* (unser Garten ist der schönste im Dorf).

4. Az olyan szavaknak, a melyek gyakran fordulnak elő hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben (enclisisben vagy proclisisben), — két, néha három alakjuk is van a különböző hangsúlyozásnak megfelelően. Ide tartozik a névmások nagy része:

α) személynévmások. A személynévmás hangzóinak elváltozását a különböző hangsúlyi fokokon a következő táblázat tünteti föl. Az egyes alakok előtt zárójelben levő számok a hangsúly erősségét jelölik tehát: (1.) *ēs*, (2.) *əs*, (3.) *s* jelentése: az *es* 3-ik személyű névmás, ha hangsúlyos *ēs*-nek, ha középhangsúlyos *əs*-nek, ha hangsúlytalan *s*-nek ejtetik.

		1. személy	2. személy	3. személy
Egyes szám	Nom.	(1, 2, 3) <i>iχ</i>	(1) <i>tū</i> , (2, 3) <i>tu</i>	(1) <i>ēr</i> (2, 3) <i>er</i> (hímnemű) (1) <i>sī</i> (2, 3) <i>si</i> (nőnemű) (1) <i>ēs</i> (2) <i>əs</i> (3) <i>s</i> (semleges)
	Dat.	(1) <i>mīr</i> (2, 3) <i>mṛ</i>	(1) <i>tīr</i> (2, 3) <i>tr̄</i>	(1) <i>īm</i> (2) <i>əm</i> (3) <i>m</i> (1) <i>īrə</i> (2) <i>irə</i> (3) <i>ir</i> (1) <i>īm</i> (2) <i>əm</i> (3) <i>m</i>
	Acc.	1, 2, 3) <i>miχ</i>	(1, 2, 3) <i>tiχ</i>	(1) <i>inə</i> (2, 3) <i>nə</i> (1) <i>sī</i> (2, 3) <i>sə</i> (1) <i>ēs</i> (2, 3) <i>s</i>
Többes szám	Nom.	(1) <i>mīr</i> (2, 3) <i>mṛ</i>	(1) <i>tīr</i> (2, 3) <i>tr̄</i>	(1) <i>sī</i> (2, 3) <i>si</i>
	Dat.	(1, 2, 3) <i>uns</i>	(1, 2, 3) <i>ēiχ</i>	(1) <i>inə</i> (2, 3) <i>nə</i>
	Acc.	(1, 2, 3) <i>uns</i>	(1, 2, 3) <i>ēiχ</i>	(1) <i>sī</i> (2, 3) <i>sə</i>

β) A birtokos névmások magánhangzó eleme változatlan marad hangsúlytalan helyzetben is; ezeknek hangsúlytalan alakjában a szóvégi *-n* kopik le: *mejn* — *mei*; *tejn* — *tei*; *sejn* — *sei*.

γ) Kérdő névmások. Magánhangzóik a 2., 3. fokon meg rövidülnek: *vēr* — *ver*; *vū* — *vu*; *vās* — *vas*; *vī* — *vi*.

δ) Mutató névmások: *tēr* — *ter*; *tī* — *ti*; *tes*.

ε) Határozó szók: *tō* — *to* (= da); *sō* — *so* (so).

ζ) Kötőszók: *āx*, *ā* — *ax*, *a* (auch); *tan* — *tŋ* (denn).

η) Legérdekesebben fejlődtek a kfn. viertel és gehöeren szavak. Az előbbi, ha mint számnév, tehát hangsúlytalanul van alkalmazva nyelvjárásunkban: *fertl*, ha ellenben mint főnévként van használva (jelentése véka, gabona ürmérték), a tőhangzó megmarad hosszúnak: *fērtl*. A gehöeren igének hangsúlyos le származottja: *khērə* és *khēriχ* (gehöeren, gehörig = illik, illendő, elegendő; pl. *sō khērt siχ* = jól van, úgy kell). Hangsúlytalan alakjából a nyj. *khērə* igéje keletkezett (jelentése: nekem van, pl. *tes khert mejn* = ez az enyém).

Két alak felel meg még a kfn. base szónak is nyelvjárásunkban. Ilyen kifejezésekben: *ves lēni* (Base Helene), *ves khati* stb. kfn. base > *ves*. Ellenben, ha hangsúlyosan szerepel, akkor kfn. base > *vēs*, pl. *tes is meji vēs* (das ist meine Base).

II. Mássalhangzók.

43. §. Nyelvjárásunk mássalhangzói a következők: a) liquidák: *l*, *r*; b) nasalisok: *m*, *n*, *ŋ*; c) explosívák: *p*, *d*, *t*, *g*, *k* (és *tʰ*); d) spiransok: *v*, *f*, *ð*, *s*, *š*, *j*, *χ*, *x*; e) aspiraták: *ph*, *th*, *kh*; f) affricaták: *ts*, *tš*; g) hehezet: *h*.

44. §. a) Liquidák. A nyelv hegye az *l* hangnál a felső fogsor és az alveolák között articulál. Az articulatio helye előre és hátra kissé eltolódik a szerint, a mint elülső vagy hátulsó nyelvállással képzett hang követi az *l*-et. Az *r* hangnak nyelvjárásunkban csak a «gerollt» alakja van meg, de nem olyan tiszta a nyelv hegyének a rezgése, mint pl. a magyarban. (Ezért könnyen mehetett át a *ð* *r*-be.) Az *l* is, meg az *r* is lehet s-nans: *l*, *r*.

45. §. b) Nasalisok. Az *m*, *n* teljesen megegyezik a magyar *m*, *n*-nel. Az *ŋ* hang *n*+*g*-ből keletkezett hasonulás folytán: a

g-nek megfelelő nyelvállás kombinálva van a lágy *inynek* *n*-re jellemző állásával. A szerint, a mint palatalis vagy velaris *g* articulációja vegyül az *n*-ével, lehet ez a hang palatalis (elülső nyelvállású magánhangzók előtt) és velaris (hátsó nyelvállású magánhangzók előtt).

46. §. *c*) Explosivák. Az irodalmi zöngétlen mediáknak nyelvjárásunkban zöngétlen erős hangok (Sprenglaute) felelnek meg: *p*, *t*, *k*; a *d* és *g* nem spontán hangfejlődés eredményei és csak *l* előtt fordulnak elő (l. 50. §). A palatalizált *t* hangot csak néhány szóban használják: *katáhos*, *petár*, *khumántant* (= gatyá, betyár, komédiás). Ez a hang nyilván a magyarból került a nyelvjárás hangkészletébe. Eleintén valószínűleg *t̃*-t ejtettek. (Az irodalmi Komödiant szót ma is *d̃*-vel ejtik.)

47. §. *d*) Spiransok. Dentilabialisok: *v*, *f*. Ezeknél a légáram az alsó ajak belső széle és a felső fogsor közötti résen tódul ki és a felső ajakon megtörik. Ajakgömbölyítés nélkül képzett magánhangzók előtt (pl. *ve-*, *vi-* kapcsolatban) a felső fogsor az alsó ajak azon részével artikulál, a melytől kezdve az ajkakat csukott szájnál még látni lehet. Ajakgömbölyítéssel képzett hangzók előtt (mivel az ajakgömbölyítést már a mássalhangzóba anticipáljuk) az alsó ajak belső szélével artikulál a felső fogsor.

Interdentalis vagy postdentalis: *ð*. Az *e* és *i* hangok után a nyelv hegye, a mely az alsó fogsor mögött van, valamivel föl- és előretolódik *e* hang ejtésénél, úgy hogy alsó lapja az alsó fogsoron van, felső lapja pedig a felső fogsorral rést alkot. A nyelv hegye *e* és *i* hangok után képzett *ð* hangnál is nagyon kevésbé nyúlik át az alsó fogsor felső szélén, hátsó nyelvállással képzett hangok után pedig a nyelv a *ð* ejtésekor az alsó fogsornak a belső szélét is alig, vagy épen nem érinti. Ez a spirans hang igen rövid időtartamú és sokszor olyan benyomást tesz a fülre, mint az egyrezdületű *r*. A lotharingiai nyelvjárások egy részében azzá is fejlődött, pl. a nyelvjárásunkbeli *fūðr* (= Futter)-nek a siegerlandi nyj.-ban *förer* felel meg. (PBB. IX. 113. s k.)

Az *s* és *š* hangok teljesen megfelelnek a magyar *sz* és *s*-nek. Az előbbinél a nyelv háta a felső foghússal artikulál, a levegőáram egy a nyelvben képződő vályualakú nyíláson tódul

ki és a felső fogsorón megtörik. Az *š* ejtésénél a nyelv hegye felfelé görbül; elülső nyelvállású hangzók előtt a foghúst érinti; ha egymás után ejtjük *ši, še, ša, šo, šu* hangokat, a nyelv hegye mind hátrább megy az *š* ejtésénél egészen az alveolák hátsó széléig és a szájpadlást mind gyöngébben érinti. Az ajakállás rendszeren a következő hangzóból van anticipálva.

A χ és ennek zöngés megfelelője *j* nyelvállás tekintetében megegyeznek a *t* hanggal, csak hogy nem zárt, hanem rést alkot a nyelv háta. Hátsó nyelvállással képzett hangzók szomszédságában a nyelv valamivel hátrább húzódik: a γ palatalis spiransból *x* velaris spirans lesz.

48. §. *e*) Affricaták: *ts, tš*, ezekben össze van vonva a *t*-és *s, š* artikulációja. A nyelv *ts*-nél *t-t* articulált, de ez a *t* különbözik a *ta* szótagban levő *t*-től, mert a zár mögött megvan az *s* hang képzéséhez szükséges rés, úgy hogy, a mikor a légáram a nyelv hegyének egy kis leeresztésére kitódul, rögtön *sz*-et hallunk. Az *tš* ejtésekor az explosio valamivel hátrább történik (*š*-nek megfelelő helyen), mint a *t*-nél.

49. §. *f*) Aspiraták. Csak tenuisből képeznek aspiratát és csak vocalis előtt. Az explosio után a hangszalagok nem rögtön csukódnak össze (mint *p, t, k*-nál), hanem lassan közelednek. Az explosio és a vocalis kezdete közötti időt erős lehellet tölti ki, a mely *h*-hoz hasonlít. A rájuk következő vocalisok gyenge kezdetűek. (Schwacher Ansatz.)

Hosszú mássalhangzót a nyelvjárásban nem ejtenek, még olyankor sem, a mikor két egymás után következő szó közül az első ugyanarra a hangra végződik, a melylyel a második kezdődik. Pl. *vek + kēn > vekēn* (weggehen), *šnel + lāfr > šnelāfr* (Schnelllaufer = kerékpár). Annak, hogy az újabb német nyelvben általában megrövidültek a hosszú mássalhangzók, a beszédütem gyorsulása az oka. Kitünik ez a magyar nyelvből is, a mely rendszeren megtartotta a régi hosszú mássalhangzókat és csak azokat rövidítette meg, a melyek gyakran előforduló, gyorsan ejtett szavakban fordulnak elő. Így pl. hosszú *cs* hang felel meg a *t + cs* hangkapcsolatnak a «mit cselekszel» kifejezésben (micselekszel), ellenben rövid a *cs* a «mit csinálsz»-ból lett micsinálszban, épígy megrövidült a névelő **z*-jének és a szókezdő mással-

hangzónak hasonulásából keletkezett hosszú mássalhangzó: af-föld > a föld, attempplom > a templom stb. (V. ö. Nyr. XXXVI. 113. s k. l. között értekezésemmel.)

Mássalhangzó-kapcsolatok.

50. §. Hasonulás. Két egymás mellé kerülő hang igen sokszor közeledik egymáshoz articulatio tekintetében, hogy a közöttük való átmenet könnyebb legyen. Néhány ilyen jelenséget már láttunk, pl. a *k*, *l* hangoknál a nyelv más-más helyen artikulál a szerint, a mint elülső vagy hátulsó nyelvállással képzett hangzó követi, az *s* *u* előtt felveszi articulatiójának tényezői közé az ajakgömbölyítést stb.

Két egymás mellé kerülő mássalhangzó hasonulásának eredményei a következő hangváltozások: *dl > *dl*, *gl* > *gl*. Pl. *mēdl*, *fōgl*, *rigl*, *khugla*, *pigla* (Mädchen, Vogel, Riegel, kugeln, bügeln).

Hogy a *g*, *d* hangok nem spontán hangfejlődés eredményei, hanem az *l* hasonító hatása alatt keletkeztek, kitünik abból is, hogy más helyzetben — mint *l* előtt — nem használatosak és hogy a megfelelő labialis zöngés explosiva: a *b* nincs meg nyelvjárásunkban, mert a *b-re már nem hathatott az *l*; a kfn. *hovel* > *hovl*. (V. ö.)

51. §. Kfn. *lt*, *ld* > *l* intervocalis helyzetben. Pl. kfn. *halten* > *halə*, kfn. *holder* > *holə* (=bodza). Megmarad azonban az *ld*, *lt*, ha szövégen van: *velt*, *kelt*, *felt* (Welt, Geld, Feld stb.); megmaradt továbbá ezeknek ragozott alakjaiban intervocalis helyzetben is: *feltr* (Felder). Kfn. *nd*, *nt* > *n* intervocalis helyzetben, pl.: kfn. *schenden* > *šenə* (=szidni), kfn. *wunder* > *vunr*, kfn. *unten* > *unə*, *hundert* > *hunrt*, *hinten* > *hinə* stb. Kivétel csak a *sibente* > *sivəti* (=hetedik) szó. Ennek oka részben az, hogy a *finfti*, *seksti* (ötödik, hatodik) szavak, a melyek *-ti*-re végződnek, hatottak rá, részben pedig az, hogy a szabályos *sivəni* az alapszámot (kfn. *sibene*) jelöli.

52. §. Kfn. *mb*, *mp* > *m* ezekben: *ēmṛ* (kfn. eimber, ember = veder), *tum* (kfn. tumb), *krum* (kfn. krump), *ims* (kfn. inbíz). Kfn. *mo* > *m* ebben: *lēmət* (kfn. línwät = vászon).

53. §. Kfn. *nv* > *m*. A többes első személyű igerag *n*-je a

wir névmás kezdő *v*-jével *m*-mé hasonult, tehát: kfn. haben wir, leben wir = *hamr*, *lëvamr*. Ezt az *nv*-ből *m*-et azután a nyelv-érzék egészen a névmásnak tudta be és a *hamr*, *lëvamr* alakokat így elemezték: *ha-mr*, *lëva-mr*. A többes első személyű névmásnak ez a *mr*, *mir* alakja azután általánossá lett és teljesen ki-szorította az eredeti *wir*-t.

Ez a hangváltozás lehetett hatással nyelvjárásunkban a többes második személyű névmás *tir*, *tr* alakjának keletkezésére.

Behaghel (Grdr. 775) a *tir* (= ihr) alaknak anorganikus *t*-jét úgy magyarázza, hogy az egyes számú dativusi *dir* (= neked) hatott volna rá. Az egyes dativusnak a hatását a többes nominativusra már csak azért sem tartom valószínűnek, mert a *tir* alaknak *dös* változata is előfordul, pl. a perneggi nyelvjárásban, a hol a *d* szintén anorganikus hang (az *ihr* (= ti) szabályos megfelelője *ös* volna).

Lessiak a *dös* alakot úgy magyarázza, hogy *habet *ez*-ből a *-t* megkettőzésével *habet* *tez* keletkezett és ebből vonták el a *dös* alakot. A *t* hangnak ilyen megkettőzése azonban nagyon valószínűtlen. Véleményem szerint itt sandhi-val van dolgunk; a kfn. *habet* *ez*, *habet* *ir* alakokat így választották szét: *habe-tez*, *habe-tir*.

Nyelvjárásunk *tir* alakjának keletkezésére azonkívül hatásal lehetett a többes első személyű *mir* (l. fentebb) névmás. A *tir* névmási alak a következő analogia alapján fejlődhetett:

hamr: *mr*, *mir*; *hatr*: *tr*, *tir*.

54. §. Ha két explosiva egy harmadik mássalhangzó mellé kerül, az egyik explosiva rendszeren kiesik hangsúlytalan szótagokban és elhomályosult összetételekben: *kitr*, *hatr* (gibt ihr, habt ihr eredeti gebet ihr, habet ihr-ból); *letselt* (Lebzelt = mézes kalács), *vertax* (kfn. weretac = hétköznap), *hāpl* (kfn. houbetlīn = fej, káposztafej), *šilkrot* (Schildkröte), *mark* (= Markt, vásár), *erpir* (Erdbeere).

z, *x* kiesik a következő spirans vagy liquida előtt a következőkben: *rafay* (Rauchfang), *khervei* (Kirchweihe), *hofart*, *hofartij* (kfn. hohvart).

šš > *š* pl.: *auštēn* (ausstehen), *vakštok* (Wachstock), *iž vēs* — *tu vēšt* (du weisst), *iž hēs* — *tu hēšt* (du heisst) stb.

55. §. Itt említem meg a Wintelertől klappgeräuschnek nevezett hangokat, a melyek akkor keletkeznek, ha nasalis, liquida vagy spiransból egy másik nasalis, liquida vagy spiransba mennek át a beszélő szervek. Az átmenet közben a kitóduló légáram vagy semmi akadályra sem talál egy pillanatra, ilyenkor a mássalhangzók nyelvéllésának megfelelő magánhangzó keletkezik a két mássalhangzó között, pl. *āram* (= arm, Arm), *tāram* (Darm), *kheriz*, *periz* (Kirche, Berg), *halam* (Halm) stb. — vagy egy pillanatra valahol megakad a légáram, úgy hogy explosiva keletkezik. Ez az utóbbi eset nyelvjárásunkban ritka. Csak *ls*, *ns* és *lš*, *nš* között ejtenek anorganikus *t* hangot, a mely az *s*, *š* hangokkal affrikátát alkot, pl. *ketts*, *hants*, *faltš*, *mentsš* (Gelse, Hans, falsch, Mensch). Máskor még a nehezebben ejthető hangkapcsolatokban sincs meg ez az átmeneti hang, pl. kfn. böhren > *pelra*, *polra*, irod.: poltern (*ml* között *p*-t ejtenek ebben a szóban: *šimpl* (kfn. schimmel); *šl* között *t*-t a *tištlar* = Tischler szóban). Ebben a tekintetben tehát nyelvjárásunk épen ellentéte a permegginek, melyben *ml*, *nl*, *nr* stb. hangok között is ejtenek anorganikus *t*-t: *himbl* (Himmel), *prindl* (Brünnlein), *mandr* (Männer) stb.

Dissimilatio (hasontalanítás).

56. §. *a*) Teljes: kfn. *forder*, *fürder* > *fedr* (pl. *tr fedršti* = der förderste), *apotrēa* (v. ö. francia *portrait*) = lefényképezni, *kaštiz* (garstig), *kvatir* (francia *quartier* = lakás), *mašira* (marschieren). A szóvégi *-rer* szótag helyett *ra*-t ejtenek mindig: *lērā*, *pharā* (Lehrer, Pfarrer), *pakovarā*, *temašvarā* (Bakovár-er, Temesvár-er). Egyéb esetekben a szóvégi *r* megmarad, pl. *krēmṛ*, *phēdr* (Krämer, Peter) stb.

57. §. *b*) Részleges: *palvira* (barbieren), *meršl* (Mörser), *šlikovits* (Schliwowitz), *tesntira* (desertieren). Kétszeres dissimilatio eredménye a *morvlštēn* szó (= Marmorstein) (*marmṛ > *marml* > *morvl*; Lessiak nyelvjárásában még tovább fejlődött: *varvl*; 35. l.).

A mássalhangzók történeti fejlődése.

Liquidák.

58. §. Kfn. *l* megmarad minden helyzetben: *holā* (= holen), *lāfā* (laufen), *faul*, *melkā* (melken) stb.

Kfn. *r*. Szó elején mindig, szó közepén és szó végén (a következő §-ok eseteinek kivételével) legtöbbször megmarad: *rāx* (Rauch), *khārt* (Karte), *fārə* (fahren), *lēr* (lehr), *ferxtə* (fürchten) stb.

Két esetben *d*-vé hasonlóan *l* előtt: *tīdl*, *šluptīdl* (= Türlein, kis ajtó) és *fādł* (v. ö. ófn. farhel, farel = malacz.)

59. §. Már a kfn.-ben elmarad az *r* hosszú hangzó után szó végén, különösen a *dār*, *wār* (= wo), hier, *mēr* és *ēr* (eher) szavak végéről. Azonkívül elmarad ugyancsak már a kfn.-ben a *ver*-előképzőből: *verlust* > *vlust*. (V. ö. Behaghel Grdr.² V. 94. § és Michels: Mhd. Elementarb. 98. §.)

A rajnai frank nyelvjárások közül némelyekben végbement ez a hangváltozás (pl. a verbásziban), mások csak egyes esetekben ejtették el ezt az *r*-et, mint pl. az ottenhami. (PBB. XIII. k.)

Nyelvjárásunk e tekintetben az utóbb említetthez áll legközelebb. Elmarad a szóvégi *r* mindig a *hīr* (hier) szóból: *tohē* (dahier = itt a faluban); *juna*, *jova*, *jaus*, *jin* (< hie unten, hie oben, hie aussen, hie innen = idelenn, idefenn, idekűnn, idebenn). Ép így elmarad az *r* mindig a kfn. *wār* (= wo) szó végéről: *vū*, *vuhin*, *vunaus* (wo, wohin, wohinaus).

60. §. A kfn. *dār* szóból, ha önállóan áll, szintén elmarad az *r*: *tō*, *to*; de ez, úgy látszik, újabb fejlődés; egy gyermek-rigmusban még előfordul az eredeti *r*-es alakja: *tār unter meīna fīsa* (= da unter meinen Füßen).

Megvan azonban a kfn. *dār* szó *r*-je az ilyen összetételekben: *trpeī*, *trfun*, *trhin*, *trnev*, *trvidr*, (írod. dabeī, davon, dahinter, daneben. V. ö. Lessiak: Pern. Mdt. 144. l.).

61. §. A kfn. *mēr*-ből keletkezett *mēr* (*mēr*) és *me* alakok váltakozva fordulnak elő, az utóbbi azonban csak hangsúlytalanul használtatik, tehát: *ix han kenə mēr* vagy *ix han khenə me* (ich habe keinen mehr). Ellenben *mēr kēlt* (mehr Geld) helyett nem mondják *mē kelt*. Épen így váltakoznak *nimer* és *nimi* (= nie-mehr). Kfn. *ēr*-nek nincs fonetikus megfelelője nyelvjárásunkban, helyette *entr* (= előbb) alak járja.

62. §. A *ver*-képző mindig *fīr* alakjában szerepel, itt tehát megtartotta az *r*-et a nyelvjárás. Valószínű, hogy az *r* kiesése a nyelvjárásnak valamely korszakában általánosabb lehetett, úgy

hogy *frpreχə* alak mellett *vəpreχə* alak is használatos volt (csak az utóbbit használják Verbászon). Csak az ilyen kettős alakokból (*vř* és *və*-) uralomra jutott *r*-es alak magyarázza meg azt, hogy a man szóból (általános alany) *mř* lett a nyelvjárásban (*və* : *vř* = *mə* : *mř*).

63. §. Újból keletkezettek ilyen kettős alakok, mikor a falu alapítása után különböző (*r*-et megtartó és *r*-et elejtő) nyelvjárások összekeveredtek. Ez az oka annak, hogy a magyar *köpönyegből* (melynek szabályos megfelelője *kepaneč* volna) *keprneck* lett a nyelvjárásban. (V. ö. Roos: Die Fremdwörter in den elsässischen Mundarten: franczia *vacance* > *řřkans*.)

Nasalisok.

64. §. Kfn. *m*. A nyelvjárásban mindig megmarad, tehát olyan esetekben is, a mikor az irod. német nyelvben *n*-né változik: *mir* (mir), *morjə* (Morgen), *himl* (Himmel), *pām* (Baum); *fādř* (kfn. fademe, irod. Faden), *podř* (kfn. bodeme, irod. Boden), *pusř* (Busen), *vāsř* (Wasen, Rasen).

65. §. Kfn. *n*. Mindig megmarad szó elején és szó közepén: *nās* (Nase), *nevľ* (Nebel), *lēnə* (kfn. lehenen, irod. leihen). Szó végén elmarad a *nē* (nein) szóban és a kfn. *mīn*, *dīn*, *sīn* birtokos névmások megfelelőiben, ha hangsúlytalanul (jelzőként) használják. Szemben állanak tehát *mei* — *mejn*, *tei* — *tejn*, *sei* — *sejn*, pl. *mei pux* = mein Buch; de: *tes pux is mejn* (dieses Buch ist mein; gehört mir). Megmarad a szóvégi *n* egytagú szavakban, ha kfn. egytagúakból fejlődtek, vagy ha a hangzójuk kfn. *voc.* + *-ge-* (*-he-*)-ből vonatott össze, pl.: *han* (kfn. hān = haben), *tūn* (kfn. tuon), *lōn* (Lohn), *štēn* (Stein), *vejn*; *vān* (Wagen), *rēn* (Regen), *jān* (jagen), *trān* (tragen), *šlān* (schlagen), *kēn* (gehen), *štēn* (stehen). Ellenben *frōə* (< kfn. frāgen), *plōə* (< kfn. plāgen). Megmarad az *n* még a *kin* és *ksīn* alakokban (= geben, gegeben; sehen, gesehen).

66. §. A többtagú szavak végéről mindig elveszett az *n*: *mir lēsə* (= wir lesen), *sī lēsə* (sie lesen), *prenə* (brennen), *tipřə* (Töpfchen), *lěpřə* (Laibchen).

Utána következő *g*-vel régi *e*, *l*, *r*, *ch* előtt *ř*-é lesz: *fařə*

(fangen), *anl* (Angel), *unŕ* (Unger = Ungar), *hunŕ* (Hunger), *tsun* (Zunge), *fanŕas* (= fogócska).

Explosivák.

67. §. Kfn. $b > p$, szó kezdetén: *pēr*, *perŕ*, *pux*, *pinə* (binden), *porŕ* (Borg). Az irod. nyelv megtartotta a kfn. *b*-t: Bär, Berg, Buch stb. Egyes esetekben *p*-t találunk az irod. nyelvben kfn. szókezdő *b* helyén. Ennek az irod. *p*-nek nyelvjárásunkban *ph* felelne meg, de a kfn. *b*-nek megfelelő *p*-t találjuk a helyén, pl. kfn. boltern, irod. poltern, nyj. *polrə*; kfn. beltz, irod. Pelz, nyj. *pelts*. Egy esetben azonban a nyj. az irod. nyelvvel párhuzamosan fejlesztette a kfn. *b*-t: kfn. bulver, irod. Pulver, nyj. *phulfr*.

68. §. Épen így *p* felel meg a kfn. *b*-nek, ha mássalhangzó előtt vagy után, vagy a szó végén áll: *klāpšt* (glaubst), *krampa* (= Krampen, magyarul: gebe), *ap* (ab), *khalp*, *šeip*, *veip*.

69. §. A *be*-előképző *b*-je a halten ige *h*-jával *ph* aspiratívá vonatott össze: *phalə*. Elveszett a kfn. *b* az *ims* (kfn. imbiz), *ēmŕ* (kfn. *eimber* = veder) és *pū* (buobe) szavakból.

70. §. Kfn. $b > v$ két magánhangzó, két liquida, továbbá magánhangzó és liquida között. Ez a *v* Schmidt szerint (A verbászi nyj. 18. l.) a germán *b*-nak egyenes folytatása. E szerint tehát a nyj. ilyen *v* hangjai nem is kfn. *b*-ből, hanem germ. *ḅ*, ófn., kfn. *v*-ből fejlődött volna, pl. *krāvə* (graben, Graben), *lēvə* (= leben, Leben), *arveidə* (arbeiten), *kavl* (Gabel), *hivl* (kfn. hübel, úfn. Hügel).

71. §. Épen így *v*-vé lesz a *b*-ből fejlődött *p* is, ha az említett helyzetbe kerül: *khalp* (Kalb), plur. *khevr* (= Kälber), *farp* (Farbe), — *fervə* (= färben), *hēp* (= hebe), — *hēv ūf* (= hebe auf), *kip* (= gib), *kiv ovaxt* (gib acht) stb.

72. §. Kfn. $p > p$. 1. Szó végén és mássalhangzó előtt: *tāp* (kfn. toub, toup, irod. taub), *lump*, *pralə* (kfn. prälén), *preis*, *prifun*, *plōə* (plagen).

2. Magánhangzók előtt kfn. $p > ph$, csak az újabb jövevény-szavakban marad meg *p*-nek: *phār*, *phalm*, *phēdr* (Paar, Palme,

Peter), ellenben: *post*, *papīr*, *persōn*, *paratīs* (Paradies), *punkt*, *pensiōn*, *peχ*.

3. A hol a kfn.-ben ingadozás van a *b* és *p*-vel való jelölés között, ott a nyelvjárás a *b*-s alakot fejlesztette: kfn. *bolster* és *polster* > *polštr*, kfn. *krabbeln*, *krappeln* > *kravla*.

Kfn. *pf* > *ph* vocalis előtt. Ez a hang már a kfn.-ben is igen gyakran *ph*-val van jelölve (v. ö. Michels: Mhd. Elementarb. 30. l.), *phaf* (Pfaffe), *phan* (Pfanne), *phohan* (Pfauhahn), *phetsə* (kfn. pftzen = csipni), *pheif* (kfn. phife = Pfeife), *phenə* (pfänden), *pharə* (Pfarrer).

4. Szó végén és mássalhangzók előtt > *p*: *khop* (Kopf), *knop* (Knopf), *plantsə* (pflanzen), *plaštr*, *plux*, *plikə* (pflücken).

73. §. Az *mp* és *pp*-re a lautverschiebung áramlata nem hatott oly mértékben, mint más helyzetben levő *p*-re a rajnai frank nyj. terület északi, a középfrank déli részén, továbbá a sziléziai, felsőszász és thüringiai nyelvjárásokban. Az említett területen ugyanis a germ. *p* *l*, *r* és vocalisok után *pf*-fé, majd *f*-fé fejlődik, *m* után változatlanul megmarad. Épen így nem hat a lautverschiebung e területen *pp*-re, a mely az említett területen marad, míg a felnémet terület többi részén *pf*-fé fejlődik. Tehát: kfn. *mpf* (kfr. *mp*) > *mp*. Pl.: *štampə* (kfn. úfn. stampfen, kfr. stampen), *tamp* (kfn. úfn. Dampf, kfr. damp), *tempix* (= dämpfig, kehes: lóról mondják).

74. §. Kfn. *pf* (krfr. *pp*) > *p*. Pl. *šepə* (schöpfen), *šlupə* (schlupfen), ebből *šlop* (= hurok), *štripə* (= strupfen, durch die Finger ziehen), *klopə* (klopfen), *apl* (Apfel), *šnupə* (schnupfen), *ropə* (rupfen), *thupə* (tupfen).

t felel meg a kfn. *pp*-nek ebben a szóban: *špinəvet* (kfn. spinneweppe).

75. §. Kfn. *t*, *d* > *t* a következő §-ok eseteinek kivételével pl. *tāx* (Tag), *tantsə* (tanzen), *tankə* (danken), *torχ* (durch), *tēl* (Teil), *hunt*, *ent*, *khunt*, *sint* (Sünde), *vint* (Wind), *värtə* (warten), *ortr* (francia ordre = üzenet).

76. §. *th*-vá válik néhány szóban: *thitsə*, *thiksə* (= koczin-tani a kfn. *tuc*, *duc* főnévből), *thupə* (ige és főnév kfn. *topfeból*), *thurn* (Turm), *thūda* (= tüten, dudálni), *thudəkreid!* (Tütenkräut-

lein = bürök, dudálófű, mert a gyerekek a szárából mélyhangú sípot készítenek); *thes* (Tasche) nyelvjárásunkban eredeti értelmében nem használatos, csak átvitt értelemben a *cunnius* szó (durva) jelzésére; *d* lesz belőle intervocalis helyzetben, továbbá magánhangzó és *r* között: *šādə* (= Schaden); de: *šāt trum* (= Schade darum, kár érte), *prediḡə* (= predigen), *vedr* (Wetter), *fedr* (Vetter és Feder), *phēdr* (Peter), *entvedr odr* (= entweder — oder), *rāt* (Rad), plur.-a *redr*, *plāt* (Blatt), plur.-a *pledḡ*, *er lēt* = er legt — *lēd er* = legt er, stb.

77. §. A hangzó és *l* között álló kfn. *t*, *d*-ből fejlődött *d* hang *d*-vé hasonul a következő *l* hatása alatt. Zöngés explosiv *d*-t a nyelvjárásban csak ilyen esetben ejtenek, pl. *mēdl* (Mädchen), *prādḡ* (Braten), *nōdl* (Nadel), *khidl* (Kittel), *fādḡə* (a kfn. fademe szóhoz = befüzni), *šēdl* (= Scheitel).

78. §. Megmarad az intervocalis vagy voc. és *r*-l között álló *t* a *fatḡ*, *mutḡ*, *letə* (löten), *pitḡ* (bitter), *kletə* (kletten), *vetə* (wetten), *hotar* (határ), *khətə* (ketten), *khutə* (kuttén) szavakban. Egymás mellett állanak *špotə* és *špodə* (spotten). *l* előtt megmarad a *t* ezekben: *khatḡ* (Kätlein = Kati), *tutḡ* (kfn. tutte kicsinyítője = csecs), *khutḡ* (= női könnyű felsőruha, blúz).

Megj. Ez a *d* hang a délkeleti Pfalzban, a handschuhsheimi és siegerlandi, továbbá néhány alnémet nyelvjárásban *r*-be ment át. (V. ö. Schmidt: Verbászi nyj. 94. §.) Ennek a hangváltozásnak nyomát találtam nyelvjárásunkban két szóban: *ora* (= oder, csak a gyermekek mondják így, rendesen *odr*) és *kūri khervei* felkiáltásban; (különben *gute* = *kūdi*).

Kfn. *nd*, *ld* > *n*, *l* (v. ö. 51. §): *pal* (bald), *un* (und), *halə* (halten), *phənə* (pfänden), *pinə* (binden), *kilə* (gelten), *štenḡ* (kfn. stenter = kád), hordó), *vanrə* (= wandern).

Kfn. *rd* > *r* a werden igében: *verə*.

Kiesik az intervocalis kfn. *t* a következő szavakban: *knēə* (kneten), *mēər* (kfn. mæder, kaszás), *prīə* (kfn. brüeten).

Kfn. *g* (szó végén *k*, *c*):

1. Szó elején és a következő §-ok kivételével > *k*, pl. *kērə* (gerne), *kīriḡ* (gierig), *kavḡ* (Gabel), *kevl* (Giebel).

2. Szó közepén és szó végén, ha két magánhangzó között áll, vagy ha előtte *l*, *r*, utána pedig magánhangzó van, *x* vagy

χ lesz belőle a szerint, a mint *a, o, u* — vagy *e, i, l, r* áll előtte, pl. *trōx* (Trog), *kru χ* (Krug), *tā χ* (Tag), *kānux* (genug), *plux* (Pflug), *vē χ* (Weg), *ē χ* (Egge), *krī χ* (Krieg), *tāi χ* (Teig), *per χ* (Berg), *pal χ* (Balg), *er χ rə* (ärgern), *fol χ a* (folgen).

3. *l* előtt megmarad a *g* (v. ö. 50. §): *igl* (Igel), *rigl* (Riegel), *fōgl* (Vogel), *nāgl* (Nagel), *khugl* (Kugel), *piglā* (bügeln).

4. Kfn. *g > j* a következő szavakban: *morjə* (morgen), *morjəts* (des Morgens, reggel), *rāiə* (Reigen), ma már nem használják az utóbbit, de előfordul egy gyermekversben. (L. szövegmutatvány 47. l.)

5. Kfn. *-ge-* az előző hangzóval összeolvadt, pl. *leiə*, *līə*, *lēə* (kfn. lēgen, lēgen, legen), *pətriə* (betrüegen), *jān* (kfn. jagen), *rēn* (Regen), *kei* (kfn. gīge), *vō* kfn. wage), *au* (kfn. ouge), *plōə*, *klāə* (kfn. plāgen, klagen), *māt* kfn. maget) becéző szó, kis lányoknak mondják: *tu pišt mei māt*.

79. §. Kfn. *k* :

1. Hangsúlyos magánhangzó előtt $> kh$, pl.: *khint*, *khēgl*, *kholvə* (Kolben), *khery χ* (Kirche), *khivl* (Kübel), *khešt* (kfn. keste).

2. Mássalhangzó előtt és szó végén $> k$, pl. *krank*, *kru χ* (Krug), *klēn* (klein), *knovl* (Knoblauch).

3. A szóvégi kfn. *c, ec, ic > \chi*, pl.: *vel χ* (kfn. vele), *mar χ* (kfn. marc = velő), *khal χ* (kfn. kalc = mész), *lēdi χ* , *ledi χ* (kfn. lēdec, ledec).

Spiransok.

80. §. Kfn. *ch (h)* :

1. Rendesén megmarad: *fur χ* (Furche), *tor χ* (durch), *hō χ* , *hē χ r* (hoch, höher), *laxə* (lachen), *šprō χ* (Sprache), *ē χ* (= Ähre, a kfn. többes számú alaknak felfogott eher-ből).

2. Szó végén elmarad a következőkben: *klei* (kfn. geliche), *nō* (nach), *hē*, *nē* (Höhe, Nähe).

3. Szóközépen mássalhangzók után elmarad: *velər* (= welcher), *moləkhop* (= Molchenkopf, a. m. ebihal, békaporonty), *khervei* (már a kfn.-ben is előfordul: kirwihe = templomszentelés napja, búcsú). Hasonulás következtében: *rafan* (Rauchfang), *kaušl* (kfn. gauchsel = marok) (v. ö. 64. §).

4. *s* előtt *k*-vá lesz: *pukštāp* (Buchstabe), *leiiks* (kfn. liuchse = löcs), *vaksə*, *fuks*, *niks*, *halpvēks* (wachsen, Fuchs, nichts, halbwegs), *nēkšt* (= nahe, de alakilag a nächst felsőfoknak felel meg úgy, hogy a középfokát így képezik: *nēkštr*).

5. Kfn. *h* szó kezdetén elmarad a hangsúlytalan kfn. hier > hie szóból: *junə*, *jove*, *jaus*, *jin* (= hier unten, hier oben stb.).

Kfn. *h* > *p*. Ebben a két szóban: *slēp* (kfn. slehe = kökény) és *tsēp* (kfn. zehe = lábujj).

81. §. Kfn. *s* (š):

1. Megmarad a következő §-ok eseteinek kivételével: *sān* (sagen), *sivə* (sieben), *vis* (Wiese), *esə* (essen) stb.

2. *š*-sé lesz a következő hangkapcsolatokban: kfn. *sp*, *st*, *sl*, *sm*, *sn*, *sw*, *rs*, *ms*; pl. *hašpl* (= ügyetlen ember, a latin hospes-ből v. ö. 45. l.), *khašpr* (Kaspar), *klāpšt* (glaubst), *kriškhindl* (Christkindlein), *keišt* (Geist), *khaštə* (Kasten), *šlivr* (kfn. slüpfen = száka), *šneidə*, *švēr*, *amšl* (Amsel), *sunšt* (sonst), *oršl* (Ursula).

3. Kfn. *s* > *ts*: *tsām* (kfn. soum = gyepölő), *tsuklə* (kfn. sugelen = szopni), *tsējdr* (= seit, összekeveredett a Zeit főnévvel), *omets* (= Ameise).

Kfn. *z*:

1. A kfn. *z* affrikáta nyelvjárásunkban is megmarad affrikátának: *tsuy* (Zunge), *tsay* (Zange), *tsigl* (Ziegel) stb.

2. *s*-szé válik a zuerst, zuletzt-ból lett *seršt*, *sletšt* szavakban (v. ö. 42. §. 3.), továbbá olyankor, ha synkope következtében explosiva mellé kerül: *triplə* (kfn. tropfezen = csepegni), *jūksə* (kfn. jüchezen).

Kfn. *f* (v):

1. Rendesén megmarad: *finə*, *khāfə* (kaufen), *lāfə* (laufen) stb.

2. *l*, *r* előtt zöngéssé lesz a következőkben: *teivl* (Teufel), *švevl* (Schwefel), *štivl* (Stiefel, kfn. stivál), azonkívül *v*-vé lesz az *f* ebben: *ōvə* (Ofen).

Megjegyz. A kfn. fűnfzehen, fűnfzie (fűnfzehn, fűnfzig) szavaknak nyelvjárásunkban (*fuftsen*, *fuftsix* mellett) *fuztsen*, *fuztsix* alakok felelnek meg. Ezeknek *x* hangja azonban nem kfn. *f*-ből fejlődött, hanem idg. *ky*-ra megy vissza (*pénkue, v. ö. Streitberg: Urg. Gr. 165. §, Zupitza: Die germanischen Gutturale 7. l.).

Kfn. *w* :

1. Rendesen megmarad: *valt*, *vīa* (wiegen), *šneivā* (kfn. snīwen = havazni), *vol* (Wolle).

2. *l* és *r* után *p*-vé lesz a kfn. szóvégi *w*, de ez épen úgy, mint a kfn. *b*-ből vagy *h*-ből lett *p* hangzó előtt *v*-vé lesz: *farp* (kfn. farwe) plur.-a: *farvā*, *karp* (kfn. karwe) plur.-a: *karvā*, *švalp* (kfn. swalwe), plur.-a: *švalvā* stb. Ugyancsak *p*-t találunk kfn. *w* helyén még ezekben: *sulpr* (kfn. sulwer) = sós víz, *sulpriž* = piszkos; *plēp* (= kékítő, kfn. blauwe, v. ö. Keiper: Franz. Familienamen in der Pfalz 82. l.).

* * *

A nyelvjárásnak hangtana is arra a területre utal, a melyet az anyakönyvi feljegyzésekből állapítottunk meg: a rajnai frank nyelvjárásterületre.

Erre mutat első sorban a nyelvjárás mássalhangzórendszere: a *t* elmozdult minden helyzetben (tehát a *das*, *was* szavakban is), a germ. *pp* és *mp*-re nem hat a Lautverschiebung (73. §).

A Pfalz délkeleti részének Heegertől leírt nyelvjárásaihoz a mienk még a verbászinál is közelebb áll (v. ö. Schmidt i. m. 25. l.). Különösen a magánhangzó rendszerével; közösek a kfn. $\hat{a} > \hat{o}$, kfn. $i+r > er$ (22. §). Kfn. $u+r+cons. > o+r+cons.$ A kfn. *e*-hangok itt is összeesnek, *r* előtt pedig nyiltak stb. V. ö. dr. Georg Heeger: Der Dialekt der Südost-Pfalz. Laadaui gymn. progr. 1895/96 31. s k. l.

III. Kölcsönszók.

Az új környezetnek, a melybe a bevándorlók jutottak, a mikor itt telepedtek, meglátszik a hatása a nyelvjárás szókincsében. Egy csomó új intézménnyel, új fogalmakkal ismerkednek meg, melyeknek a jelölésére azoknak a nyelvből vesznek szót, a kik a fogalmat megismertetik velök. Tanulságosak ezek a kölcsönszók elsősorban kulturtörténeti szempontból. Abból a körülményből pl. a nyelvjárás állat-, különösen lónevei majdnem kizárólag magyarok, joggal következtethetjük azt, hogy a bevándorlók eredeti hazájukban nem voltak földművelők, legalább lovaik nem voltak. Tudva azt, hogy mennyire ragaszkodik a földművelő ember a keze alatt levő állatokhoz, és mennyi ideig emlé-

kezik vissza rájuk, ha eladta, biztosra vehetjük, hogy, ha eredeti hazájában lett volna lova a települőnek, első csikájának már annak a nevét adta volna, szóval német nevet. (Dr. Hoffmann Fr. előadásai nyomán.) Már pedig a délmagyarországi nyelvjárásokban általában magyar lónevek divatosak, így nálunk: *fetške* (fecske), *rūši* (Rózsi, Rúzsi), *tintēr* (tündér), *petar* (Betyár), *Jantši*, *pištə* (Pista), *lila*, *jutsi*, *fāni*, *kese* (kesely).

A szomszédos magyar és román községek lakói maig folytonos élénk érintkezésben voltak a niezkyfalvaiakkal, ezért sok magyar vagy román szó annyira közkeletű, hogy kiszorította a használatból az eredeti német szót. Mivel ma már többen beszélik a magyar vagy román nyelvet, a falu lakói közül nem lehet jövevényszónak tekintenünk minden idegen szót, ha mindjárt közkeletű is. Leginkább bizonyos tréfás mellékértelemmel szoktak idegen szavakat használni. Így pl. nagyon járják a magyar káromkodó kifejezések: *pasama*, *pastama*, *pastama teremtete*, *pasama terentšit*, néha így is: *temteredede*; *fena egemek*; ez utóbbit rendszeren ilyen kapcsolatban használják: *fena egemek*, *fena rāgemek* (rágja meg), *mit tsamt əm keprnek*.

Ilyen idegen szavak, a melyekről a beszélők tudják, hogy idegenek, még a következők: *zanāt*, *zapāt* (az anyád! az apád!) *māgarol* (= magyarul jelentése magyar), *tolveji* (= tolvaj, ilyen összefüggésben használják: *šat so vė kotūn, tas iž hat mēja tolveji šrejo* = úgy fájt, hogy szerettem volna fölsikoltani).

Ide számíthatjuk a szomszédos községek neveit: *pokəva* (= Vukova, ma: Temes-Vukovár), *pakəva* (Bakóvár), *ševel* (Zsebely), *terešakos* (Török-Szákos), *tarva* (Daruvár), *šitevin* (Zsidovin), *tsilāši* (Szilas).

Személynevek: *istfan* (István), *jānoš*, *joško* (Jóska), *petre* (a román Pētrū vocativus-a), *martšin* (román = Márton).

A szószerk és iskola révén az irodalmi németből is átmentek egyes szavak és kifejezések a nyelvjárásba: *žrvirtiži švestr*, *tsən kapōdə kotəs*, *klāvankot fatr* (Ehrwürdige Schwester, zehn Gebote Gottes, ich glaube an Gott Vater) stb. Az imádságokat általában úgy ejtik, hogy compromissumos alakokat alkotnak az irodalmi és nyelvjárási alakok között, pl. *keheļiļet verte teji nāmə*.

Ezekben a szavakban, valamint az alább következőkben

rendesen azt a hangot találjuk az idegen nyelv hangja helyén, a mely ehhez a nyelvjárás hangkincséből legközelebb áll, tehát a magyar *á* helyén *ā*-t, *ö* helyén *e*-t, *d* helyén *t*-t stb.

Figyelemre méltó különösen az, hogy a nyelvjárás hangsúlytörvényei hogy érvényesülnek e szavakban. A hangsúlyos első szótagot követő szótag hangzója itt is határozatlan hangszínnel ejtetik, sőt ki is esik, pl.: *šitəvin*, *pokəva* (Zsidovin, Vukova), *tarva* (Daruvár).

A teljesen meghonosodott kölesönszavak a következők:

A) Magyarból.

altəmaš, *altəmarš* = áldomás.

arentə (= árenda): *er hats in arentə* = rongálja, kiméletlenül bánik vele.

elment maxə (= elmenni, megszökni, gúnyosan).

fokmek = fogd meg, gazember.

fukrə = csereberélni. Különösen gyerekekről mondják, talán a magyar fukar szóval függ össze, vagy egyeredetű vele (a Fugger kereskedő család nevéből).

isi = izé.

hampar = hambár.

hantrəvət (= Hand + robot, kézi robot). A községi közmunkát (pl. útszéli túske lekapálását) értenek alatta ma.

heŋkeš (= hentes) jelentése vásott ficzkó, kamasz.

homvet, *humvet* (= honvéd).

kāpor (= Gábor); olyanféle jelentése van, mint a magyar köznyelvben általánosan használt «fömacher» szónak: bujtogató, pl. *iŋ vəs šun*, *tū vəršt tr kāpor* = tudom már, tőled indult ki az egész.

kāstəhaltər (gazda + Halter). Labdajáték neve.

katš = kácsa, rucza.

katšos = gatyá.

keprnek (köpönyeg) = szűr.

keprnekšneidr = szűrszabó.

korteš = kortes.

kort = korda. Csak ilyen összefüggésben: *iŋ kip nə in ti kort* = oda adom valakinek, a ki keményen bánik vele (pl. cigányoknak, vásott gyerekekről mondják).

kūlhalt = gulya.

kulaš = gulyás (étel).

kumluš. Jelentése: korpából készült apróbb kalács. A magyar asszonyok a komló tobozait kenyérsütéshez használják. Ugyanilyen célra szolgál nálunk a szárított korpakalács. Valószínűleg így ment át rájuk a «komlós kenyér» kifejezésből elvont *kumluš* elnevezés.

kumluš khorp. Köralakú, mintegy 1½ m. átmérőjű lapos kosár, a melyben a korpakalácsokat szárítják.

kvetštatatšl (*kvetšə* + táska + ! diminutiv képző) = lekvártáska.

megeja, vrmegeja = elpüffölni a magyar «megállj!» fenyegető szóból.

mulatšāk = mulatság, dínom-dánom.

nēni = néni.

pāko = bagó.

palatšinkə = palacsinta.

panto = banda.

paprikə = paprika.

paprikaš = paprikás (ételnév).

patrents = petrencze (a második szótag hangsúlyozva).

pātši = bácsi. Tréfásan pl.: *ohöpātši!* = nem úgy öregem!

patškr = bocskor.

pešar = betyár.

pīkə = bika.

pipatš = pipacs.

pireš = béres.

plejaš = plajás, községi szolgál.

pokl, poklhān; Horger szerint (E. Ph. K. XXIII. k.) a magyar *póka* (= pulyka) szóból.

popambirō (*Popa und biró*) olyan kuglijáték, a melyben a középső és elülső bábut (a pópát és a bírót) egy egyenes dobással kell leütni (v. ö. Nyr. 26:173).

puntə = bunda.

pustə = puszta.

rātaš = ráadás.

salaj; (magyar: *szaladj*), ilyen összefüggésben: *salaj maxə*; gúnyos értelmű pl. *jets hēsts avr salaj maxə* = jó lesz menekülni (mert kikapunk).

šōkor = sógor.

šupa = suba.

tešek = tessék; néha így is hallani: *kešen*.

thorš; Schmidt szerint a magyar torzsa szóval azonos.

tšartaš = csárdás.

tšināgl; a magyar csónak szóból (v. ö. Nyr. 24:228.).

tšurak; testhez álló téli, vagy ünneplő női felsőruha, eredetileg szerb szó, de mivel a faluhoz közel szerbek nem laknak, valószínű, hogy a magyarból került nyelvjárásunkba. A magyar nyelvjárásokban is gyakori szó.

tšutra = csutora).

*varəša*us (városháza). A községházat jelölik vele újabban, mind jobban kiszorítja a német irodalmi nyelvből vett *kemeintehaus*.

B) Románból.

flujor; a román *flueră*-ből = füttyülő, furulya.

flujra = furulyázni, füttyülni.

hotāja; eredetileg szerb szó jelentése tanya, a nyelvjárásba azonban a románból jött át.

kánata = kanta. Kerek, széles száju cserépkorsó; ilyen jelentésben megvan a szomszédos Temes-Vukovár község (román) nyelvében.

kotarkə; hambárféle kis épület, melybe búzát vagy kukoriczát tesznek el télre román *cotarcă*.

kornek = mezőőr a szláv gornik-ből; szintén román közvetítéssel került a nyelvjárásba.

maləj = málé a román *malai*-ből.

pekər; a magyar betyár szónak román alakja; megvan emellett a magyarból közvetlenül átvett *petar* is.

pojan = tinó (rom. *boian*).

potkə = baj, alkalmatlanság, pl.: *mit tenə leit hat my sei potkə* = sok baj van ezekkel az emberekkel. Megjegyzendő, hogy a magyarba is átment ez a szó; Halmágyon pl. megvan pótká alakban (Nyr. XXXI. 229.).

prunjar. Csak többes számban használják. A román *prună* szóból jelentése szilva, Pflaume, megkülömböztetésül *kuetš*-től (aszalásra való szilva).

punkə = bugyelláris, román: *pungă*.

raki = pálinka, román: *răkië*.

tšivān = beszélgetés, pl. *tšivānə halə* = haszontalan trécesléssel tölteni az időt.

C) Francziából.

Niczkyfalva lakószöke olyan területről vándoroltak be, a mely évszázadokon keresztül francia uralom és francia befolyás alatt állott, s a melynek jelenlegi német nyelvében is csakúgy hemzseg a sok francia szó (v. ö. Karl Roos: *Die Fremdwörter in den elsässischen Mundarten*, 1903). Nyelvjárásunkban ma már aránylag kevés francia szó van, a minek az az oka, hogy annak idején nem váltak egészen szerves részévé a szókincsnek, a mint hogy nem vált azzá a használt magyar szavak nagy része sem, úgy, hogy kivesztek, mihelyt a nyelvjárás kikerült a francia környezetből. Azokon a francia eredetű szavakon kívül, a melyeket az irodalmi német nyelv tart ébren (pl. *manēvr*, *mināš*, *mašīrə* stb.) megmaradtak még a következők:

alert, *alēgr* = élénk, francia *alerte*, *allègre*.

ate, *atie* = francia *adieu*!

atē partī; olyankor mondják, mikor valamiről le kell mondani (v. ö. keresztet csinálni valamire).

flankīrə; a francia *flāner* és a német *Flanke* szavakból van kontaminálva, v. ö. Roos 76. l.

juštəment; francia *justement* = éppen az imént. Roos *juštə-mant* alakot említ Lotharingiából.

khulēgr; francia *collegue* = jó barát, pajtás.

lamətīrə; francia *lamenter* = jajgatni, lamentálni.

malēr; francia *malheur* = baj, csapás.

ortr; francia *ordre* = izenet: *ortr sikə* = izenni.

paljāšə; jelentése hanczúrozni (v. ö. Roos 68. l.: *kə paljāš* = *Durcheinander*) a francia *baillage* szóból.

pakāš; francia *bagage* = czókmók.

portslēn; francia *porcelin* (francia eredetre vall a végső *e* hangzó, a mely a francia orrhangnak felel meg).

Azonkívül használnak még francia képzőket:

-age: *kštelāš*, *kštelāši* = *Gestell*, álvány; *šmirāš*, *šmirāsi* = kenőcs (*schmieren* + *-age*).

-ir: *kaštīrə* (*Gast* + *ir*) = vendégetni; *luštīrə* (*Lust* + *ir*) = mulatni.

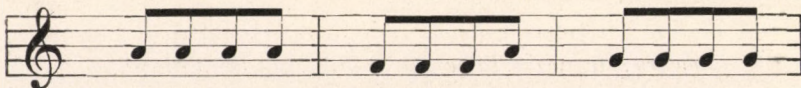
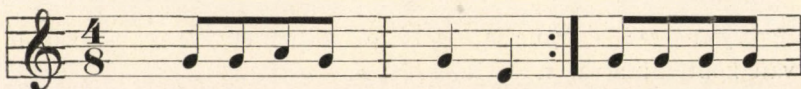
Itt említek meg még három latin eredetű szót:

hašpl = ügyetlen ember; Roos szerint a latin *hospes*-ből.
khalfaktr, *khalfaktrə* = árulkodó, árulkodni, lat. *calector*.
matēriž (latin *materia*, Roos 87. l.) = genny.

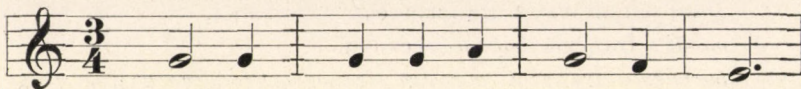
IV. Szövegmutatványok.

Gyermekversek:

Az alant következő versek (különösen rímekben) megőriztek néhány a maiaktól eltérő szóalakot (*trāia, popə, štot*). Ezek tehát még olyan időből valók, a mikor a bevándorlók nyelvjárása még nem volt egységes. Az I. számút tavasszal éneklik, mikor az első gólyát látják, II. körben való tánczolásakor, III. csigaének, IV. bölcsődal, V. mikor kis gyermeket térden lovagoltatnak, VI. Péter és Pál napkor, VII. fűzfafütyölőkészítéskor, miközben a kés nyelvvel taktusban ütik a fiatal fűzágat, hogy a héjja leváljék. Az I., II., IV.-nek dallama:

A III. vers dallama:*)

*) A második sornak első nyolcz szótagját recitativo éneklik az első (g) hangon.

I.

štorka štorka štejn¹⁾
 flā ivr veīl²⁾
 flā ivr klokəhaus,
 tort šauə treī popə²⁾ raus
 ti ēni špint veīdə,
 ti ēni špint seīdə,
 ti ēni špint ə rōdə rok
 for tə līvə herkot
 herkot kēt ans tsiglhaus
 lost ti līvi sun raus,
 sun kēd an tə prunə
 hađ ə khint kəfunə,³⁾
 vēr verts tautə⁴⁾
 tr hansl⁵⁾ mit tr šaufl

I.

— — — — —
 Fliege über Weiler
 Fliege über (ein) Glockenhaus
 Dort schauen drei Puppen heraus,
 Die eine spinnt Weiden,
 Die eine spinnt Seide,
 Die eine spinnt einen roten Rock,
 Für den lieben Herrgott.
 Herrgott geht ans Ziegelhaus
 Lässt die liebe Sonne heraus,
 Sonne geht an den Brunnen
 Hat ein Kind gefunden,
 Wer wird's taufen?
 Das Hänschen mit der Schaufel.

¹⁾ Az első sornak nincs lefordítható értelme.

²⁾ *popə*; most általában *phup* alak járja *pop* helyett.

³⁾ *kəfunə*, ma: *kfun*.

⁴⁾ *tautə*, ma: *tāfə*.

⁵⁾ *hansl* és *krēdl* (Hänschen és Gretchen), így nevezik rendesen a gólyapárt.

*vēr vēr ti vindl vešə,
ti krēdl mit tr tsukrtešl.¹⁾*

II.

*riņə riņə rāiə,
simr unsr trāiə²⁾
hukmr uns uf tə holrphušə
šreī mṛ ali kuši kuši.*

III.

*šnek šnek štek tei fīr hērnṛ raus
odr iḡ holt tiḡ un verf tiḡ iṽr tsēn heisṛ naus.*

IV.

*heītsi pumpeītsi pumpōlar³⁾
im sumṛ khumt tr mōlṛ
van anrleīts khinṛ špilə kēn,*

Wer wird die Windel waschen?
Das Gretchen . . .

II.

Ringel Ringel Reigen,
Sind wir unserer drei,
Hocken (sitzen wir) uns auf den Hollerbusch
Schreien wir alle: kuschi kuschi.

III.

Schnecke, strecke deine vier Hörner heraus
Oder ich hol dich und werfe dich über zehn Häuser (hinaus).

IV.

Im Sommer kommt der Maler
Wenn anderer Leute Kinder spielen gehn,

¹⁾ Az utolsó három szónak nincs értelme.

²⁾ Ma: *trei*.

³⁾ Az első sornak nincs lefordítható értelme.

mus iḡ pei tr̄ vī štēn
maxt ti vī knik knak,
šlōft meḡ klēnr tudlsak.

V.

hot rosl hot,*)
fār mṛ in ti štōt**)
morjə kēmṛ havṛ treša
krīt tr̄ šiml̄ niks tsu fresə.

VI.

phēdrumphaul
sin ti epl̄ faul
sin ti pīrə sīs,
krīn ti krotə fīs.

Muss ich bei der Wiege stehn,
 Macht die Wiege: knick knack,
 Schläft mein kleiner Dudelsack.

V.

Hott, Rösslein, hott!
 Fahren wir in die Stadt,
 Morgen gehn wir Hafer dreschen,
 Kriegt der Schimmel nichts zu fressen.

VI.

Zu Peter und Paul
 Sind die Äpfel faul,
 Sind die Birnen süß,
 Kriegen die Kröten Füsse.

*) *hot* — *hūr* = tüled — hozzád (koesis műszavak, az előbbivel jobbra, a másodikkal balra igazítják a lovakat).

***) *Ma štāt* (Stadt), nyilván a rím kedvéért maradt meg az *o*.

VII.

‚mutr mutr kip mṛ kreitsr‘
 «vas maxšt tu mit tem kreitsr?»
 ‚nōdl khāfə, nōdl khāfə‘
 «vas maxšt tu mit ter nōdl?»
 ‚sekl flikə, sekl flike.‘
 «vas maxšt tu mit tem sekl?»
 ‚stēnɣr rafə, štēnɣr rafə.‘
 «vas maxšt tu mit te stēnɣr?»
 ‚fēgl verfə, fēgl verfə!‘
 «vas maxšt tu mit te fēgl?»
 ‚prōdə, sōdə,
 tas meṁ veidəpheiṁfl kut kerōdə.‘

B a b o n á k.

van jəmant in tə tsā*) leṁt, mus mṛ ovaxt**) kin, tasr khe
 polštr unṛm khop hat, vu hinklšfedrə trin sin, sunšt khanṛ lay
 net štərvə.

VII.

‚Mutter, Mutter gib mir (einen) Kreuzer!‘
 «Was machst du mit dem Kreuzer?»
 ‚(Eine) Nadel kaufen, (eine) Nadel kaufen.‘
 «Was machst Du mit der Nadel?»
 ‚(Ein) Säcklein flicken, (ein) Säcklein flicken.‘
 «Was machst du mit dem Säcklein?»
 ‚Steinchen raffen, Steinchen raffen.‘
 «Was machst du mit den Steinchen?»
 ‚Vögel werfen, Vögel werfen!‘
 «Was machst Du mit den Vögeln?»
 ‚Braten, sieden,
 Dass mein Weidenpfeifchen gut gerate.‘

* * *

Wenn jemand in den letzten Zügen liegt, muss man Acht
 geben, dass er keinen Polster unter dem Kopfe habe, worin
 Hennenfedern sind, sonst kann er lange nicht sterben.

*) In den letzten Zügen.

***) Acht geben.

samštaks fōr phinkštə mus mɾ holɿ nešt an ti fenštrə un tīrə tūn, sunšt khumt in tɾ naxt ti trut¹⁾ tsu em.

van əmə khint ə tsant rausfalt, no mus əs siɿ mim pukl²⁾ kēər³⁾ s haus štelə, un tə tsant hinə naus vɛrfə un sən: maus maus kimɾ ə juɯə tsant, iɿ kip tɾ ə altə.

Samstag vor Pfingsten muss man Hollunderäste an die Fenster und Türen tun, sonst kommt in der Nacht die Trude zu einem.

Wenn einem Kinde ein Zahn ausfällt, muss es sich mit dem Rücken gegen das Haus stellen, den Zahn hinter sich werfen und sagen: Maus, Maus, gib mir einen jungen Zahn, ich gebe dir einen alten!

1) Lidérez (Alp).

2) Rücken.

3) gegen.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	3
I. Magánhangzók	6
Diphthongusok	8
Hangsúlyos magánhangzók történeti fejlődése	9
Mennyiségi változások	15
Hangsúlytalan magánhangzók fejlődése	20
II. Mássalhangzók	27
Mássalhangzókapcsolatok.....	30
A mássalhangzók történeti fejlődése	32
Liquidák	32
Nalisok	34
Explosivák	35
Spiransok	38
III. Kölcsönszók	40
IV. Szövegmutatványok	46

Értesítés.

A Magyar Tudományos Akadémia 1890 október hó 27-ikén hozott határozata értelmében:

A hazai iskolák, könyvtárak, egyesületek és társaskörök a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában évenként megjelenő kiadványok közül a következőket, ú. m. az

Akadémiai Értesítőt,

Almanachot,

Archæologiai Értesítőt,

Archæologiai Közleményeket,

Emlékbeszédeket,

Értekezéseket (Nyelv- és Széptudományi, Bölcsészeti, Történelmi, Társadalomtudományi),

Magyarországi Német Nyelvjárásokat,

Magyarországi Szláv Nyelvjárásokat,

Mathematikai és Természettudományi Értesítőt,

Mathematikai és Természettudományi Közleményeket,

Nyelvtudományi Közleményeket, Nyelvemléktárt,

Magyar történelmi emlékeket: Okmánytárak, Írók, Országgyűlési emlékek,

Könyvkiadó-Vállalatból évenként négy kötetet

évi 20 korona átalányösszegért, vagy ha a Könyvkiadó-Vállalat most említett négy kötetét angol vászonkötésben kívánják, évi 23 korona 20 fillérért rendelhetik meg.

Mindezen iskolák, könyvtárak, egyesületek stb. a Magyar Tudományos Akadémia többi kiadványait 25 % engedménnyel szerezhetik meg a Magyar Tudományos Akadémia főttkári hivatalánál.

Ha a fentebbi átalányösszeg az év első felében küldetik be a főttkári hivatalhoz, a kiadványok portómentesen küldetnek meg; ellenkező esetben az évi 20 korona (esetleg 23 korona 20 fillér) átalányösszeg a Könyvkiadó-Vállalat négy kötetének megküldésekor, november végén, utánvétellel kéretik be, s ekkor a címzett a postaköltséget is viselni tartozik.

Eddigélé 314 hazai iskola, könyvtár és egyesület részesül az átalányfizetés kedvezményében.

Ez iránti jelentkezések a főttkári hivatalhoz intézendők.

A Magyar Tud. Akadémia
Főttkári hivatala.

Nyelvtudomány. A M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Asbóth Oszkár*. Első évfolyam, 1—3. szám. Egyes szám ára 1 kor. 50 fill.

Ez új folyóiratnak, melynek megindítását a M. T. Akadémia a nyelvtudományi bizottságnak és az I. osztálynak előterjesztése alapján 1906. évi január 29-én tartott összes ülésében elhatározta, az a célja, hogy általános és különösen indogermán nyelvészeti értekezéseken kívül tájékoztató és ismertető cikkeket közöljön a külföldi nyelvtudomány haladásáról. Épp egy félszázada, hogy Hunfalvy Pál *Magyar Nyelvészet* című folyóiratának programjában (I. köt., 1856., 7. l.) a szoros értelemben vett magyar nyelvtudomány mellett a «hellén-latin nyelvtudomány»-ra is rámutatott, «úgy híven, hogy ezek tudását kell legelőbb öregbíteni nálunk», s egyúttal a szanszkrit nyelv ismeretének fontosságát is hangsúlyozta. A *Magyar Nyelvészet*nek, 1862-től fogva pedig a *Nyelvtudományi Közleményeknek* hasábjain csakugyan meglehetősen számmal jelentek meg az indogermán nyelvészet kérdéseivel foglalkozó értekezések, ismertetések és bírálatok, az utóbbi folyóiratban főleg Simonyi Zsigmond szerkesztősége idejében (1893—1895). Azonban az a körülmény, hogy ama tudományágak fejlődése ujabban mind nagyobb lendületnek indul, másrészt annak elismerése, hogy a *Nyelvtudományi Közlemények* főfeladata, hogy a magyar nyelvhasználatnak nyisson teret, arra indította a nyelvtudományi bizottságot, hogy egy új általános nyelvtudományi folyóiratnak megindítását javasolja és feladatául főleg ama tanulmányok gondozását tűzze ki, a melyek hazánkban szélesebb köröknek (főleg középiskoláink philologus tanárainak) érdeklődésére tarthatnak számot s a melyek a szoros értelemben vett magyar nyelvészetre is termékenyítő hatással lehetnek. E tudománykörök főképp a következők: 1. általános nyelvtudomány (főleg nyelvlélektani fejtegetések, a segédtudományok köréből különösen fonetikai kérdések tárgyalása); 2. indogermán összehasonlító nyelvtudomány; 3. az egyes indogermán nyelvek közül főleg a görög, itáliai, germán és szláv nyelvekre vonatkozó tanulmányok. Az e körökbe tartozó kérdések egyrészt értekezések, másrészt ismertetések, bírálatok és kisebb közlemények alakjában tárgyalatnak a folyóirat hasábjain. A folyóiratból, a mely ASBÓTH OSZKÁR szerkesztésében *Nyelvtudomány* címmel indul meg, évenként — további intézkedésig — két ötvenes füzet fog (május 15-én és november 15-én) megjelenni.

Megrendelhető

aM. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMLÁJA.